

KULTÚRA SLOVA

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíkova, Valéria Be-
táková, Gejza Horák, Ján Ho-
recký, Ján Kačala, Ivan Masár,
Ján Matejčík, Ján Oravec, Kon-
štantín Palkovič, Matej Pova-
žaj, Jozef Ružička, Anna Rýz-
ková, Ján Sabol, Elena Smieš-
ková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 14 — ČÍSLO 3

OBSAH

KAČALA, J.: Jazyková situácia a jazyková kultúra . . .	65
HORECKÝ, J.: Pokus o analýzu analýzy	70
PECIAR, Š.: Aký postoj zaujať k prídavnému menu <i>okázalý</i> ?	74
DVONČ, L.: Vlastné mená v kartografických dielach . .	77

Rozličnosti

Umelá inteligencia — umelý intelekt. J. Horecký . .	80
Ruše i rušno, ale dvoje, troje. G. Horák	81
O pomenovaní <i>topelec</i> . E. Baj- zíkova	83
Výslovnosť a písanie mena <i>Sap- fo</i> a zložka <i>ph</i> . K. Palko- vič	85

Správy a posudky

Osožná kartografická publiká- cia M. Majtánová . . .	87
Dobrá konverzačná príručka. Š. Michalus	88
Život treba chrániť. M. Pova- žaj	90

Spytovali ste sa

Listovka. E. Rísová	92
Pustý výmysel? V. Betáko- vá	93
Kto môže rokovať? J. Kača- la	94
Jedno- a viacdňové kurence. I. Masár	95

KUL TURA SLOVA

*Jazyková situácia a jazyková kultúra**

JÁN KAČALA

Jazyková situácia a jazyková kultúra sú javy navzájom súvisiace, ba úzko späté rozmanitými vzťahmi. Aby sme mohli charakter týchto vzťahov bližšie osvetliť, treba najprv vymedziť východiskové pojmy.

Pojem a termín *jazyková situácia* zahŕňa tri okruhy javov a ich vzájomné vzťahy: 1. jazyk, 2. jeho používanie v spoločenskej komunikácii a 3. jeho používateľov (jazykové spoločenstvo). Ako vidieť, jazykovú situáciu určujú tri faktory: vlastný jazykový, jazykovokomunikačný a jazykovo-sociálny. V pojme *jazyková situácia* sa takto komplexne reflektuje sociálna podstata jazyka: jazyk ako sociálny jav, jeho fungovanie v spoločenskej komunikácii a jeho spätosť s používateľmi.

Pojem a termín *jazyková situácia* zahŕňa tri okruhy javov a ich cieľavedomé pestovanie spisovného jazyka, a to ako kultivovanie spisovného jazyka a jazykových prejavov, a potom aj ako stav spisovného jazyka, jeho rozvitosť a napokon aj ako úroveň jeho ovládania a používania. V našom chápaní je jazyková kultúra pevnou súčasťou teórie spisovného jazyka, resp. širšie teórie národného jazyka. Teória a prax jazykovej kultúry, regulačná práca v oblasti jazykovej kultúry nie je možná bez teórie spisovného jazyka. Vychádza z takých javov, ako je spisovný jazyk ako útvar národného jazyka, jeho norma, jej stabilita i jej variantnosť, štýlová diferenciacia spisovného jazyka, kodifikácia normy a jej prenášanie do spoločenskej praxe a i.

* Hlavné myšlienky obstarané v príspevku predniesol autor ako referát na medzinárodnom kolokviu, ktoré usporiadal Ústredný jazykovedný ústav Akadémie vied NDR v Magdeburgu v dňoch 26.—28. novembra 1979.

Uvedené vymedzenie pojmov *jazyková situácia* a *jazyková kultúra* jednoznačne ukazuje, že pojem *jazyková situácia* je širší, všeobecnejší, kým pojem *jazyková kultúra* je užší, špecifickejší, tvoriaci súčasť prvého pojmu, takže vzájomný vzťah týchto pojmov možno určiť ako vzťah celku a časti. Jazyková kultúra je skutočne súčasťou celkovej jazykovej situácie, je jazykovou situáciou podmienená a daná. Rozdielna jazyková situácia podmieňuje teda rozdielnú jazykovú kultúru.

Kladieme si otázku, ktorý z uvedených troch faktorov jazykovej situácie je pre jazykovú kultúru rozhodujúci. Alebo sú rovnako rozhodujúce všetky tri? Základné konštatovanie znie, že všetky tri faktory — jazyk, jeho fungovanie v spoločenskej komunikácii aj jeho používatelia — majú pre teóriu i prax jazykovej kultúry svoj špecifický dosah. Tieto faktory sa navzájom podmieňujú a každý z nich sa špecifickým spôsobom odráža v jazykovej kultúre. Ťažko určovať medzi nimi hierarchický vzťah, lebo fungujú iba v súhrne, ale dominantné postavenie má v relácii k jazykovej kultúre vo vlastnom zmysle, t. j. ku kultivovaniu jazyka, predsa len jazyk; zvyčajne je to národný jazyk a osobitne spisovný jazyk ako jediný vedome kultivovaný a kodifikovaný útvar národného jazyka. V relácii ku kultivovaniu jazykových prejavov má zasa rozhodujúci význam druhý a tretí faktor jazykovej situácie, t. j. fungovanie jazyka v spoločenskej komunikácii a používatelia jazyka.

Osobitne treba spomenúť, že vo vzťahu k jazykovej kultúre je z komplexu jazykovej situácie dôležitý predovšetkým spisovný jazyk, ako aj komunikačné sféry, v ktorých sa tento útvar používa, a používatelia spisovného jazyka. No z druhej strany nie je bez významu pre jazykovú kultúru to, aké ďalšie útvary okrem spisovného jazyka možno v rámci národného jazyka vymedziť a aké sú vzájomné vzťahy spisovného jazyka s ostatnými útvarmi národného jazyka.

Pri druhom faktore jazykovej situácie treba zasa z hľadiska jazykovej kultúry brať do úvahy to, v akých komunikačných sférach sa používa spisovný jazyk a aká je hierarchia týchto komunikačných sfér zo spoločenského hľadiska, resp. aké presuny nastávajú v komunikačných sférach a aké to má dôsledky pre hodnotenie jazykových prostriedkov. V dnešnej jazykovej situácii v porovnaní s predchádzajúcimi obdobiami výrazne stúpla dôležitosť vyjadrovania vo sfére odbornej a publicistickej. Sféra umeleckého vyjadrovania už nemá v spoločenskej komunikácii také výsadné postavenie ako v minulosti.

A napokon pri jazykovom spoločenstve ako treťom faktore jazykovej situácie je z hľadiska jazykovej kultúry dôležitý stupeň rozšírenia a ovládania spisovného jazyka zo strany používateľov a účasť jednotlivých skupín používateľov na rozvíjaní a obohacovaní spisovného

jazyka. V rámci tohto faktora veľmi zaváži aj to, ako je zo strany spoločnosti zaistený komplexný výskum a opis spisovného i národného jazyka a jeho fungovania v spoločenskej komunikácii, ďalej tvorba a vydávanie kodifikačných príručiek a odborná starostlivosť o kultivovanie spisovného jazyka i jazykových prejavov.

V jazykovej situácii každého spoločenstva je osobitne závažné formové rozpätie národného jazyka, určenie jeho útvarov (foriem) a ich vzájomných vzťahov. Keďže spisovný jazyk v našich podmienkach sa konštituoval na základe útvaru (kultúrneho jazyka), v pozadí ktorého stojá územné nárečia, dôležitý je aj v dnešnej jazykovej situácii vzťah spisovného jazyka k územným nárečiam. Pre slovenskú jazykovú situáciu je charakteristická ešte aj v súčasnom období značná spätosť spisovného jazyka s územnými nárečiami. Táto spätosť je prejavom osobitného historického vývinu, ako aj relatívne krátkej tradície vlastného spisovného jazyka Slovákov a má dôsledky nielen pre formové rozpätie slovenského národného jazyka, pre počet jeho útvarov a vzťahy medzi nimi, lež aj pre normu spisovného jazyka, jej kodifikáciu a teóriu a prax jazykovej kultúry u nás. Najmä pri lexikálnych jednotkách pochádzajúcich zo stredoslovenských nárečí (na základe ktorých spisovná slovenčina vznikla) a doložených v spisovných jazykových prejavoch nie sú si jazykovedci dakedy na čistom, či ide o nárečové alebo o spisovné pomenovanie. Tento stav je istotne aj výsledkom nerozpracovanej teórie a neúplného poznania prostriedkov národného jazyka, ale nepochybne svedčí o tom, že územné nárečia sú v slovenskej jazykovej situácii stále potenciálnym aj reálnym zdrojom obohacovania spisovného jazyka najmä v oblasti lexiky. To, že sa v slovenskej jazykovej situácii neutvoril prechodný útvar analogický tzv. obecnej češtine, má príčiny tiež v tom, že spisovný jazyk je do značnej miery spätý s územnými nárečiami.

Pravdaže, význam územných nárečí z hľadiska spoločenskej komunikácie je v dnešnej jazykovej situácii oveľa menší, ako bol kedysi. Rozšírenie spisovného jazyka so zreteľom na komunikačné sféry aj so zreteľom na počet jeho používateľov nesie so sebou zmenšovanie sociálnej bázy územných nárečí. Zväčšuje sa počet takých používateľov spisovného jazyka, ktorí neovládajú (resp. ani v mladosti neovládali) nijaké územné nárečie. Tento jav je zreteľný najmä v mestách. Z druhej strany možno pozorovať predovšetkým u príslušníkov mladej generácie silnejúcu tendenciu tvoriť a používať v reči silne expresívne a slangové prostriedky.

Jazykovedná teória a regulačná prax v prvých troch desaťročiach nášho storočia sa usilovala vedome približovať spisovný jazyk nárečiam alebo reči ľudu, a to nielen v slovnej zásobe, ale aj v syntaxi a vo fonológii. Tento folklorizačný prúd v jazykovednej teórii a regulačnej

praxi na Slovensku pokladal nárečia za kritérium normy spisovného jazyka, čím vlastne stieral hranice medzi spisovným jazykom a nárečiami a nebral do úvahy špecifické postavenie spisovného jazyka, jeho spoločenské funkcie a štýlovú diferenciáciu.

Pojem a termín *ľudový jazyk* mal v starších obdobiach vývinu slovenského národného jazyka svoje odôvodnenie a reálnu oporu v sociálnej vrstve, ktorá bola jeho nositeľom: bol to jazyk manuálne pracujúcich a chudobných vrstiev národa, najmä roľníckych. Ľud v tomto chápaní bol protipólom vzdelaných a vládúcich (panských) vrstiev. Ľudový jazyk, ľudová reč v tejto jazykovej a spoločenskej situácii — to boli vlastne modifikované, kultivované územné nárečia, tak ako našli výraz v našej realistickej literatúre z poslednej tretiny 19. a zo začiatku 20. storočia.

Dnešná sociálna i jazyková situácia je podstatne iná, aj termín *ľud* má v súčasnosti celkom inú náplň. Ľud tvoria dnes sociálne značne diferencované skupiny členov istého (národného alebo i viacnárrodného) spoločenstva: dnes sa do pojmu ľud zahŕňajú nie iba manuálne pracujúce skupiny obyvateľstva, lež aj inteligencia. A týmto sociálne diferencovaným skupinám obyvateľstva nemožno v súhrne pripísať nejaký osobitný, charakteristický súbor vyjadrovacích prostriedkov, ktorý by bolo možné nazvať ľudový jazyk. Pojem a termín *ľudový jazyk*, *ľudová reč* sa takto stáva dnes vlastne anachronizmom, má opodstatnenie už iba vo vzťahu k starším vývinovým obdobiam spisovného jazyka, k inej jazykovej situácii.

Z tohto zistenia pre hodnotenie jazykových prostriedkov a pre teóriu a prax jazykovej kultúry v súčasnej situácii vyplýva záver o neprimeranosti kvalifikátora *ľudový* v relácii k prostriedkom súčasného jazyka, najmä k jeho lexikálnym prostriedkom. A najnovšia lexikografická teória a prax tento poznatok už aj uplatňuje: napr. pri opise slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny v jednozväzkovom slovníku sa s týmto kvalifikátorom už nepracuje (hoci v šesťzväzkovom Slovníku slovenského jazyka, ktorý vychádzal v r. 1959—1968, sa kvalifikátor *ľudový* ešte používal, pravda, nevhodne, a to na označenie vrstvy slov stojacej na okraji spisovného jazyka, resp. mimo spisovného jazyka).

Pre súčasnú jazykovú situáciu vo všetkých troch zložkách je charakteristická diferencovanosť, ktorá je daná mimojazykovo, spoločensky. Diferencovanosť v jazykovej zložke sa v koncentrovanej podobe prejavuje predovšetkým v spisovnom jazyku a vidieť ju napr. aj v narastaní profesionalizmov, stojacich na okraji spisovného jazyka, a slangových prostriedkov. Diferencovanosť komunikačných sfér je v súčasnosti taká veľká, aká nebola nikdy doteraz. Prejavuje sa nielen vo veľkom počte komunikačných oblastí, ale aj v tom, aké správanie

v týchto oblastiach vykazuje jednotlivcov. Aj u jednotlivca sa prejavuje silná variabilita v používaní prostriedkov celého národného jazyka: ten istý jednotlivec totiž je schopný komunikovať v odbornej, popularizačnej, publicistickej, umeleckej i súkromnej sfére, je schopný komunikovať zároveň aj územným nárečím alebo používať v reči slangové alebo iné nespisovné prostriedky. Pravda, jednotlivý používateľ spisovného alebo národného jazyka patrí už do tretej zložky jazykovej situácie — do jazykového spoločenstva. A jazykové spoločenstvo je diferencované nie iba na rovine jednotlivca, lež aj na spoločenskej rovine. Ide tu jednak o to, že používatelia používajú národný jazyk v rozličných útvaroch, podobách, v rozmanitých komunikačných oblastiach, a jednak o to, že veľmi stúpol počet používateľov spisovného jazyka.

Diferencovaná jazyková situácia a najmä rastúci počet používateľov spisovného jazyka kladie zvýšené nároky aj na oblasť jazykovej kultúry, lebo vyžaduje modernejší výskumný aparát, lepšie poznanie spisovného jazyka i jeho fungovania v komunikácii, ale i poznanie jazykovej situácie vo všeobecnosti a predovšetkým pohotovejšie prenášanie vedeckých poznatkov o spisovnom jazyku do spoločenskej praxe. To z jednej strany. Z druhej strany diferencovanosť jazykovej situácie, ktorá je priamym prejavom spoločenskej diferenciácie, nevyhnutne vyvoláva zvýšené úsilie o jednotnosť spisovného jazyka, o jednotnosť a stabilitu jeho normy a o výstižnosť a primeranosť kodifikácie spisovnej normy. To vedie priamo ku zdôrazneniu zásady kolektívnosti práce v oblasti jazykovej kultúry a k inštitucionalizácii tejto práce: takáto práca sa v súčasnosti sústreďuje vo výskumných kolektívoch patriacich do jazykovedných ústavov akademického typu. Kolektívnosť a inštitucionalizovanosť práce v oblasti jazykovej kultúry výrazne odlišujú súčasnú prácu na tomto poli od minulosti, keď kodifikátormi spisovného jazyka alebo autoritami vo veciach jazykovej kultúry (a či jazykovej správnosti) boli jednotlivci.

Práca v jazykovej kultúre je dnes oveľa intenzívnejšia ako kedysi podmienená spoločensky. Rešpektovanie jazykovej situácie dáva práci v jazykovej kultúre pevnejší základ, umožňuje jej vidieť veci v širších súvislostiach, umožňuje pevne začleniť do tejto práce sociálnu a komunikatívnu dimenziu.

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepková 26, Bratislava*

LITERATÚRA

HORECKÝ, J.: O novú teóriu spisovnej slovenčiny. *Kultúra slova*, 10, 1976, s. 257—259.

HORECKÝ, J.: Východiská k teórii spisovného jazyka. *Kultúra slova*, 10, 1976, s. 289—294.

JEDLIČKA, A.: Spisovný jazyk v súčasnej komunikácii. Praha, Universita Karlova 1974. 228 s.

KAČALA, J.: Starostlivosť o jazykovú kultúru v Slovenskej akadémii vied. *Kultúra slova*, 12, 1978, s. 193—198.

KAČALA, J.: Záverečná správa o činnosti pracovnej skupiny Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV na posúdenie starších kodifikačných poučiek. *Slovenská reč*, 43, 1978, s. 295—302.

KAČALA, J.: Spoločenské a odborné východiská práce v oblasti jazykovej kultúry. In: Aktuálne otázky jazykovej kultúry v socialistickej spoločnosti. Red. J. Kuchař a kol. Praha, Academia 1979, s. 70—73.

RUŽIČKA, J.: Spisovná slovenčina v Československu. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1970. 256 s.

RUŽIČKA, J.: Rozvoj slovenčiny v socialistickej Československu. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975. 68 s.

STICH, A.: K pojmu jazykovej kultúry a jeho obsahu. In: Aktuálne otázky jazykovej kultúry v socialistickej spoločnosti. Red. J. Kuchař a kol. Praha, Academia 1979, s. 98—108.

Pokus o analýzu analýzy

JÁN HORECKÝ

• Jazykovú kultúru chápeme dnes nielen ako starostlivosť o používanie správnych slov a väzieb, resp. o správnu výslovnosť v hovorenom prejave, ale aj ako úsilie o všestrannú kultúru, lepšie povedané kultivovanosť jazykového prejavu. Všeobecne sa uznáva, že slovenčina je vyspelý, vyvinutý spisovný jazyk, len ho treba vedieť dobre používať. Práve z tohto hľadiska používania výrazových a vyjadrovacích prostriedkov pokúsime sa analyzovať konkrétny jazykový prejav jedného autora, a to rozbor básnickej zbierky Igora Hochela *Strom pred domom* (Bratislava 1979) z pera P. Sikú, uverejnený v *Novom slove mladých* za november 1979.

Tento výber je vcelku náhodný, nebol motivovaný ani záujmom o autora zbierky, ani záujmom o autora recenzie. Nenáhodným prvkom pri tomto výbere však bol celkový postoj P. Sikú, jeho faktové i teoretické vedomosti a napokon aj spôsob podania, hoci miestami pre-

zrádza menšiu mieru štylistickej a štylizačnej zručnosti. Alebo azda práve tieto nedostatky.

Na prvom mieste treba zdôrazniť výrazné úsilie o jasnosť a prehľadnosť výkladu. Dosahuje sa zreteľným dvojitém členením myšlienky a jej vyjadrením krátkymi, niekedy aj neúplnými vetami. Vidieť to napr. na tomto úryvku:

Lenže jav básnicky predimenzovaného sympatizovania s prírodným na úkor sociálneho ... je v tomto zmysle prejavom istého druhu krízy najmladšej slovenskej poézie. U tých, čo by sa k spoločenskému aj chceli vyjadriť, pramení ona v neistote a nesmelosti. U smelých v nezrelosti. A u tých, čo sa o sociálnom nemienia vysloviť, pramení ona vo falošnej predstave o nekonfliktnosti súčasného spoločenstva ľudí a v nezájume oň. Hochel patrí medzi tých najprvších.

Alebo aj na tomto texte, ktorý je k tomu ešte komplikovaný tým, že sa nadväzuje na myšlienky vyjadrené v zátvorke, teda akosi v druhom, zadnejšom pláne:

No hneď tu považujem za dôležité spomenúť, že Hochel svojim absolútnym príklonom k dynamickej forme básne podporuje nielen svoje videnie sveta, ale že sa — síce nechtiac a nie vlastnou vinou — stavia tak do opozície svojim súpútnikom, ktorí budujú verš na vedomostiach klasickej veršológie! Nechtiac preto, lebo Hochel nepracuje s veršom ako s prostriedkom nesúhlasu s viazanou podobou veršovania, ale ako s prostriedkom na vyjadrenie svojich impresií (forma je tu v službách iba vnútornej potreby básnika); a nie vlastnou vinou preto, lebo mnohí, často a akoby programovo — no pritom len apriórne — považujú voľný verš za akúsi básnickú neformu, lebo jeho kvality nedokážu kvantitatívne, kánonicky popísať (ako to robievajú pri verši viazanom).

Už na tomto príklade vidieť všetky štylizačné spôsoby a prostriedky autora. Je to predovšetkým veľmi časté využívanie zátvoriek, resp. pomlčiek na vyznačenie zdanlivo vedľajšej myšlienky. Niekedy, ako práve v citovanom úryvku, je to len zdanlivo vedľajšia myšlienka, lebo sa na ňu potom veľmi zreteľne nadväzuje. Inokedy je to skôr technický prostriedok, ako sprehľadniť komplikovanejšie súvetie: *A symbolika, napokon, dovoľuje predvídať nielen princíp časovej následnosti a kompozície — život, radosť pred neživotom, smútkom — ale núti vykladať názov ešte bohatšie, synteticky.*

Inokedy je v zátvorke veľmi zhustená definícia: ... *podľahol vo väčšine básní súčasnej epidémii subjektivismu (objekt = moja predstava) a individualizmu (ja a moje lásky = spoločnosť)*, alebo len synonymné vyjadrenie: *Prvé charakterizuje dejovo logickú následnosť obrazov (sukcesivnosť), druhé zas princíp paralelizmu a asociácie (si-*

multánnosť). Celkom prirodzene sa v zátvorkách uvádzajú názvy jednotlivých básní alebo konkrétne príklady: *Veď v tom, že Hochel mení sociálne, mestské na sen (Medený jazdec)*, *hru (Príchod luna-parku, Melóny)*, *rozprávku (Malému) a rôzne fikcie dobra...* Básne „pohybu“ sú pointované prevažne akciou (*upláva do zrkadla; vraciam sa do mesta; ...kopká, dupká, vlásky si trhá atď.*) a básne úvahové, ktoré sú najmä v časti Trblietania, *korunuje myšlienka, gnóma (nápad sa mení na báseň cezo mňa, som Raskolnikov; ...aj v zástupe je zvonivá pravda o skalách a pod.)*.

Iným prostriedkom na zvyšovanie prehľadnosti, ale zároveň aj úsečnosti, stručnosti, sú krátke uvádzacie vety a po nich dvojbodky. Niekoľko príkladov:

Hneď odpočiatku: *buďme k nej skúpi a nedajme jej pozitívam či negatívam plnú moc v zastupovaní celej slovenskej poézie mladých*. K tomu len toľko: *ak Balák mieni v budúcnosti uprednostňovať voľný verš...* Napríklad voľný verš: jednoduchý, nie veľmi členitý, *prосто začiatočnícky — ale funkčný*.

Už z doterajších príkladov vidieť, že autorov štýl veľmi výrazne poukazuje na autorovu osobu. Ale tieto poukazy sa realizujú ešte ďalšími spôsobmi. Jedným z nich je využívanie gramatickej osoby. Veľmi zriedka píše náš autor v prvej osobe jednotného čísla, napr. *považujem za dôležité spomenúť; čo dúfam, nerobí radosť len iba autorovi*. Oveľa častejšie sa používa 1. os. množného čísla: *prvé, čo chceme premyslieť; kým sme na rovine jazyka*, a najmä rozkazovací spôsob v tejto osobe: *buďme k nej skúpi, zhrňme teda svoje predpoklady*. Prirodzene, často sa nájde aj neosobné vyjadrovanie, ako to je napokon v zhode s odborným rázom recenzie. Uvedieme niekoľko príkladov: *tento príspevok mieni byť rehabilitovaním, pre úplnosť treba dodať, ak sa to tak dá povedať, ak treba niečo vyčítať*.

Autorova osobnosť sa však prejavuje aj vo výbere slov. Veľmi rád sa náš autor blyсне cudzími, príliš odbornými slovami, ako je napr. *kvázi apória, pozitíva či negatíva, názov býva integrálom zbierky, implikuje štylistické dominanty, absorbovali maximum pohybu, relácia „pasívnej“ následnosti, výklad vsugerúva očakávať, preferuje kompozičný princíp, ontologická sféra vyjadrenia impresii*, básne sú *pointované akciou, tematika postavená z dynamických motívov, sexuálna narkománia*. Vcelku však používanie takýchto cudzích slov nepresahuje mieru bežnú v odbornom vyjadrovaní.

Sympatické je napokon aj úsilie využívať isté ustálené, viac-menej obrazné spojenia, ako napr. *dať plnú moc v zastupovaní celej poézie; byť verný predpokladu* (trocha neobratné!); *jazykové, kompozičné i tematické roviny* sú toho svedkom.

V príkrom protiklade k naznačeným vlastnostiam autorovho jazyka a štýlu, ktoré dávajú tušiť, že ide o dobrého znalca jazyka, stoja však niektoré miesta štylizované veľmi neobratne, a preto vyznievajúce neobyčajne hlucho. Hneď prvá veta recenzie akoby náročky odrádzala od ďalšieho čítania: *Práve vo chvíli medzi trochu oneskoreným darčekom novopoetskám k ich Medzinárodnému dňu žien a poďakovaním — škoda len, že maskulínovým — spätým navyiac s úprimne vzdaným holdom Kocholovým šesťdesiatinám*. Bolo by v celkových tendenciách autorovho vyjadrovania, keby toto nahromadenie faktov vyjadril vedľajšími vetami. Napr. takto: *Práve vo chvíli, keď sme trochu oneskorene gratulovali poetkám a keď sme zároveň vzdávali hold Kocholovým šesťdesiatinám*. Pri takomto začiatku by bola na mieste aj tá čiarka, ktorou sa tieto konštatovania oddeľujú od slovesa.

Tendencia zhustovať je aj v tejto krátkej vete: *... istou mierou pri-speje aj k riešeniu z jari vzniknutej kvázi apórie*. Náš návrh: *k riešeniu apórie, ktorá vznikla tejto jari*. Takmer do nezrozumiteľnosti vyúsťuje konštatovanie, že neschopnosť takéhoto charakteru je zdrojom aj Balákovho konfrontovania Nagaja, Nociara a Hochela. Azda by tu malo byť, že *takáto neschopnosť* (t. j. opísať kvality verša) je aj zdrojom nedorozumení v pokuse Š. Baláka konfrontovať Nagaja, Nociara a Hochela. Podobná nejasnosť je aj vo vete *Ak neovládanie básnického remesla I. Hochela zdôvodňuje používaním údajne neobjavených genitívnych metafor*. Ide azda o to, že používaním genitívnych metafor sa ukazuje, že Hochel neovláda básnické remeslo. Knižne pôsobí napokon veta *Deje sa tak najmä z dôvodov hľadania prirodzeného útulku pred zdanlivo neľudskými rozpormi jednotlivca a spoločnosti*. Autor chcel azda povedať, že Hochel rieši vzťah človeka k prírodnému najmä preto, že hľadá prirodzený únik pred neľudskými rozpormi.

Z týchto poznámok, ktoré sú založené na skúmaní pomerne krátkeho textu, nemožno robiť nejaké ďalekosiahle závery o jazyku našej mladej (či najmladšej?) literárnej kritiky ako celku. Možno však poukázať na niektoré základné vlastnosti autorovho jazyka, predovšetkým na veľmi výrazné úsilie podať svoje poznatky zreteľne, vyjadrovať sa jasne a prehľadne, zvýrazniť svoj autorský postoj. Dúfame, že ak pritom ostáva v texte aj niekoľko hluchých, štylisticky nedopracovaných miest, nie je to štylistický príznak autora, ale skor nedôslednosť alebo aj menšia skúsenosť.

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

Aký postoj zaujať k prídavnému menu *okázalý*?

ŠTEFAN PECIAR

V jazykovej praxi prídavné meno *okázalý* neraz pôsobí Slovákom ťažkosti. Slovník slovenského jazyka [SSJ] II adjektívum *okázalý* síce zaznamenáva, ale hodnotí ho ako knižný výraz a vykladá jeho význam takto: „opľývajúci nádherou, výzdobnosťou, prehnane slávnostný, veľkolepý“. Uvedený výklad však nie je celkom výstižný ani úplný, lebo v ňom chýbajú najpriliehavejšie ekvivalentné synonymá *honosný*, *pompézny*. V týchto významových odtienkoch sa slovo *okázalý* bežne používa v spisovnej češtine, odkiaľ sa dostáva do slovenčiny. Slovník spisovného jazyka českého II (Praha, Nakladatelství ČSAV 1964) uvádza pri adj. *okázalý* tento výklad: „vnějšně, navenek honosný; oslňující, pompézní; úmyslně nápadný“ (s. 369). Slovom *okázalý* sa totiž v češtine obyčajne vyjadruje istý odtieň záporného hodnotenia toho, na čo sa toto prídavné meno vzťahuje. Naproti tomu adj. *veľkolepý* vyjadruje skôr kladné hodnotenie. Preto na adekvátne vystihnutie významu adj. *okázalý* treba uviesť nielen príd. meno *veľkolepý*, ale aj synonymá *honosný*, *pompézny*, ktoré v češtine i v slovenčine majú záporne hodnotiaci odtieň.

Súčasný stav v spisovnej slovenčine správne vystihli autori práve vydaného Česko-slovenského slovníka (Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1979, s. 304), keď výraz *okázalý* uviedli len ako heslové slovo vo východiskovom jazyku, t. j. v češtine, kým v cieľovom jazyku, t. j. v slovenčine, uviedli ekvivalenty *veľkolepý*, *parádny*, *honosný*, *pompézny*, ale nie aj výraz *okázalý*. Aký výraz máme teda voliť, ak chceme v slovenčine čo najpriliehavejšie vystihnúť tie významové odtienky, ktoré v češtine vyjadruje príd. meno *okázalý*? V niektorých spojeniach môžeme zaiste použiť adjektívum *veľkolepý*, pravda, iba vtedy, ak k tomu, čo možno označiť spojením adj. *veľkolepý* so substantívom, nemáme negatívny postoj. Môžeme napríklad povedať *veľkolepá slávnosť*, *usporiadať veľkolepú svadbu*, *hostinu*, *veľkolepá spartakiáda* a pod. Sotva by však bolo priliehavé napríklad spojenie *veľkolepé manévry NATO*. Veď k manévrom, ktoré sa konajú s cieľom ukázať svetu silu, prevahu alebo zastrašovať národy, nemôžeme mať kladný vzťah. Preto v tomto spojení bude na mieste použiť záporne hodnotiace synonymum *honosný* alebo *pompézny*. Podobne napríklad v spojení so slovom *reklama* bude spravidla vhodnejšie použiť príd. meno *nonosná* ako príd. meno *veľkolepá*.

Slovo *okázalý* má však v češtine popri uvedenom význame aj význam „umyselne nápadný“. Tento význam zaznamenáva aj cit. Česko-slovenský slovník, ktorý pri ňom uvádza slovenské ekvivalenty *ná-*

padný, vonkajškový a ilustruje ho spojeniami *okázalé gesto, okázalá srdečnosť; okázalá práca* (= skromná). Ekvivalent *nápadný* je tu nepochybne výstižný, kým výraz *vonkajškový* nepokladáme za priliehavý ekvivalent čes. výrazu *okázalý*. Priliehavejšie by tu boli podľa našej mienky ekvivalentné synonymá *vyzývavý, ostentatívny, provokatívny, provokujúci*, napr. v spojeniach *vyzývavý, ostentatívny, provokujúci nezáujem; vyzývavé, ostentatívne, provokatívne gesto; vyzývavá, ostentatívna srdečnosť*.

A teraz sa vráťme k otázke, prečo výraz *okázalý* pokladáme v spisovnej slovenčine za neústrojný, nenáležitý. Vnútoraná forma tohto adjektíva naznačuje, že v jeho základe je sloveso. Lenže sloveso *okázať* s predponou *o-* je v slovenčine neznáme. Adjektívum *okázalý* nemá teda v slovenčine slovotvornú motiváciu, preto je jeho význam pre Slovákov nejasný.

Naproti tomu v češtine je iná situácia. Sloveso *okázat, okázat* se nie je síce v súčasnej spisovnej češtine bežné, ale používa sa v čes. nárečiach a doložené je aj u niektorých klasikov českej literatúry [porov. heslo *ukázati* [zastar. a nář. *okázati*] v cit. SSJČ III, Praha 1966, s. 963]. Adjektívum *okázalý* má teda v češtine (aspoň historicky) slovotvornú oporu.

Okrem toho ani prípona *-lý* nie je v slovenčine taký bežný slovo-tvorný prostriedok pri tvorení adjektív od slovesných základov, ako je to v češtine. Napríklad oproti čes. deverbatívnemu adjektívu *zvadlý* máme v slovenčine adjektívum *zvädnutý*, oproti čes. *vyprahlý* (o pôde) máme v slovenčine *vysušený, vyschnutý*, v knižnej reči aj *vyprahnutý*, oproti čes. *ochablý* je v slov. *ochabnutý*, oproti čes. *zsláblý* je v slov. *(z)oslabnutý, oslabený*, čes. *zestárly* zodpovedá slov. *(z)o-starnutý*, *(z)ostarený*, čes. *zežloutlý* zodpovedá slov. *(z)ožltnutý*, čes. *zředlý* zodpovedá slov. *zrednutý*, čes. *osmahlý* zodpovedá slov. *ohorený, opálený, počerný*, čes. *zbylý* zodpovedá slov. *zvyšujúci, zvyšný* alebo *ostatný* atď.

Pravda, aj slovenčina má dosť veľký počet adjektív zakončených na *-lý* a utvorených od slovesných základov, ako sú napr.: *zúfalý, (ne)dokonalý, zaostalý, trvalý, vytrvalý, bývalý, (ne)jedlý, zbabelý, bdely, umelý, domnelý, (ne)znelý, (ne)dospelý, vyspelý, vrelý, zrelý, skvelý, odlahlý, prílahlý, rozlahlý, (ne)spôsobilý, pokročilý, otužilý, zaslúžilý*. Keď však tieto adjektíva bližšie analyzujeme, zistíme, že pri mnohých z nich je už vzťah k príslušnému slovesu značne oslabený, alebo sa vôbec neuvedomuje. Takáto situácia je napr. pri adj. *dokonalý, bývalý, zbabelý, bdely, umelý, domnelý, vrelý, znelý, skvelý, odlahlý, prílahlý, rozlahlý, spôsobilý*.

O istých rozpakoch pri používaní deverbatívnych adjektív na *-lý* v slovenčine svedčí okolnosť, že sa pri niektorých z nich vyskytujú

slovotvorné dublety s inou príponou. SSJ zaznamenáva napr. popri adj. *ospalý* aj *ospanlivý* (ako rovnocenné synonymá), popri *otužilý* aj *otužený* (ako rovnocenné synonymá), popri *odrodilý* aj *odrodený* (ako rovnocenné varianty), popri *osinelý* aj *osinený* (ako rovnocenné varianty), popri *osirelý* aj *osirený* (ako zried. variant), popri *trvalý* aj *trvanlivý* a *trvácny* (s istými významovými rozdielmi), popri *vytrvalý* aj *vytrvanlivý* (s označením zastar.), popri *zúfalý* aj *zúfanlivý* (s označením trochu zastar.), popri *osamelý* aj *osamený* (s označením zried.).

V staršom období spisovnej slovenčiny boli deverbatívne príd. mená na *-lý* častejšie ako v súčasnom jazyku. Svedectvo o tom podáva SSJ, ktorý pri mnohých adjektívach na *-tý* alebo *-ný* utvorených od slovesných základov zaznamenáva aj formy na *-lý*, pravda, s označením *kniž. zastar.*, *star. kniž.*, *zastar.* alebo *star.* Uvedieme na ilustráciu niekoľko takýchto výrazov zo SSJ¹:

onemený {star. kniž. i onemelý}
opadnutý {zastar. i opadlý}
opitý, star. i opilý
opřchnutý {kniž. zastar. i opřchly}
opuchnutý {zastar. i opuchlý}
osamotený {kniž. zastar. osamotelý}
oslabnutý {kniž. zastar. oslablý}

otupený {zastar. i otupelý}
ovdovený {zastar. i ovdovelý}
ovisnutý {zastar. i ovislý}
vyhladovený, kniž. zastar. i vyhladovely
vychudnutý, star. kniž. i vychudlý

Niektoré adjektíva sú v SSJ spracované ako samostatné heslá, ale aj vtedy sú označené ako *zastar.*, resp. *kniž. zastar.* Napr.:

oduševnelý zastar. oduševnený
ochablý zastar. ochabnutý
omladlý i **omladlý** kniž. zastar. omladnutý
omrzely kniž. zastar. omrzený, namrzený, mrzutý
omrzlý zastar. omrzený, mrzutý, omrzajúci {súvisí s *omrzieť*, nie

s *omrznúť*)
osively kniž. zastar. osivený
ošedively kniž. zastar. ošedivený
oťažely kniž. zastar. oťažený
oziably zastar. oziabnutý
oživlý kniž. zastar. oživnutý, oživený
ožltlý kniž. zastar. ožltnutý
ožratý kniž. zastar. opitý, ožratý

SSJ zaznamenáva aj výraz *otrlý*, ale označuje ho ako čes. (= slovo českého pôvodu) a hodnotí ho ako kniž. (= knižné). Jeho význam vysvetľuje ekvivalentmi *bezcitný*, *surový*, *hrubý*, *cynický*. Cit. Česko-slovenský slovník člení sloven. ekvivalenty čes. *otrlý* do dvoch významov: 1. necitlivý, necitný, bezcitný, otupený: *mravně otrlý* =

¹ V príkladoch ponechávame nejednotný spôsob uvádzania heslových slov v SSJ.

mravne otupený a 2. surový, hrubý, cynický: *o. vrah* = surový, cynický vrah.

V súčasnej spisovnej slovenčine sa uvedené deverbatívne adjektíva na *-lý* neudržali ani v knižnej reči. Uvoľnili miesto adjektívam na *-tý* alebo *-ný*, prípadne iným ekvivalentným synonymám. Sú to adjektíva utvorené od sekundárnych slovies, ktoré sú samy utvorené od adjektív alebo od primárnych slovies a vyjadrujú zmenu stavu. V knižnej reči alebo v slávnostnom štýle sa však niektoré adjektíva uvedeného typu na *-lý* udržali aj v súčasnej spisovnej slovenčine. Za typické príklady tohto druhu možno pokladať adjektíva *zomrelý* (popri *zomretý*), *zosnulý* (SSJ ho označuje ako zjemnený výraz) a *zvečnelý* (SSJ ho hodnotí ako knižný výraz).

Príd. meno *okázalý* nie je však pre spisovnú slovenčinu prijateľné ani ako knižný výraz, keďže je v slovenčine, ako sme ukázali vyššie, nielen neústrojné, ale aj nezrozumiteľné. A nie je ani potrebné, lebo slovenčina má zaň výstižné ekvivalentné adjektíva *veľkolepý*, *parádny*, *honosný*, *pompézny*, resp. *nápadný*, *vyzývavý*, *ostentatívny*, *provokatívny*, *provokujúci*. O tom, ktoré z týchto synonym v tom-ktorom kontexte použijeme, rozhoduje dobrý jazykový cit a vypestovaný zmysel pre jazykovú kultúru.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Vlastné mená v kartografických dielach

LADISLAV DVONČ

1. Súčasťou popisu kartografického diela (ako dvojrozmerného alebo trojrozmerného kartografického znázornenia predmetov a javov geosféry i mimozemskej sféry alebo ich častí a spravidla s ich popisom) sú aj vlastné mená. Používanie niektorých takýchto vlastných mien v kartografických dielach, napríklad na mapách, robí v bežnej praxi niekedy ťažkosť, a to najmä preto, lebo nie vždy je ujasnená hranica medzi vlastnými menami a všeobecnými podstatnými menami. Preto treba otázke uvádzania takýchto názvov v kartografických dielach venovať osobitnú pozornosť.

2.1. Používanie geografických názvov, ktoré sa predovšetkým používajú v kartografických dielach, nevzbudzuje väčšie ťažkosť. Zásadne sa v kartografických dielach geografické názvy uvádzajú, resp.

majú uvádzať v štandardizovanej podobe, t. j. v podobe, ktorá je uznaná za úradnú, oficiálnu. O štandardizáciu geografických názvov sa na Slovensku stará Názvoslovná komisia pri Slovenskom úrade geodézie a kartografie, jedine štandardizácia názvov obcí a ich častí je v kompetencii Názvoslovnej komisie pri Ministerstve vnútra SSR. V kartografických dielach sa uvádzajú geografické názvy v podobách, ktoré boli ustálené uvedenými dvoma názvoslovnými komisiami.

2.2. V niektorých kartografických dielach sa popri geografických názvov uvádzajú aj pomenovania úradov, škôl, inštitúcií a pod., pri ich používaní nebýva však úplná jednotnosť. Niekedy sa takéto pomenovania uvádzajú s malým začiatočným písmenom, teda ako všeobecné podstatné mená (napr. *dom kultúry, jednotné roľnícke družstvo, základná deväťročná škola, najvyšší súd*), inokedy s veľkým začiatočným písmenom, teda ako vlastné mená (napr. *Dom kultúry, Jednotné roľnícke družstvo, Základná deväťročná škola, Najvyšší súd*). Toto kolísanie vyplýva zrejme z neujasnenosti základnej otázky, či v kartografických dielach sa majú používať všeobecné podstatné mená alebo vlastné mená, ktorými sa označujú školy, úrady, inštitúcie atď.

Pomenovania úradov, škôl, inštitúcií a pod. predstavujú všeobecné pomenovania a podľa toho sa aj píše s malým začiatočným písmenom, napr. *základná škola, stredná priemyselná škola elektrotechnická, jednotné roľnícke družstvo, filozofická fakulta, najvyšší súd, ministerstvo školstva, hlavná politická správa, dom kultúry* atď. (pozri Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 40—41). V tejto pravopisnej podobe treba názvy tohto typu uvádzať aj na mapách a v iných kartografických dielach (ak sa názvy tohto druhu v uvedených dielach spomínajú).

Názvy úradov, škôl a pod. píšeme vždy s veľkým začiatočným písmenom, ak ide o úradný názov (s presným udaním sídla), napr. *Miestny národný výbor v Trstenej, Okresný národný výbor v Trenčíne, Mestský národný výbor v Košiciach, Jednotné roľnícke družstvo v Hradišti* (Pravidlá, tamže). Pravidlá slovenského pravopisu nehovoria pritom presnejšie, čo treba rozumieť pod úradným názvom s presným udaním sídla. Na presnejšie určenie tohto pojmu možno iba usudzovať z príkladov, ktoré sa v tejto súvislosti v Pravidlách slovenského pravopisu uvádzajú. Vyjdime z príkladu *Miestny národný výbor v Trstenej*. Určenie *v Trstenej* je tu súčasťou vlastného mena, patrí k pomenovaniu *miestny národný výbor* a spolu s ním vytvára vlastné meno *Miestny národný výbor v Trstenej*, písané ako akékoľvek iné vlastné meno s veľkým začiatočným písmenom. Takéto presné udanie sídla úradu, školy, inštitúcie a pod. býva bezprostredne za pomenovaniami *základná škola, jednotné roľnícke družstvo, miest-*

ny národný výbor atď. Ak sa presné udanie sídla vyskytuje pred týmito pomenovaniami, nevytvára spolu s nimi vlastné meno. Je to súčasť vety, nie je to však súčasť vlastného mena, napr. *Včera som navštívil v Trstenej na miestnom národnom výbore svojho známeho*. Túto rozdielnu skutočnosť môžeme vyjadriť aj tak, že presné udanie sídla ako nezhodný prívlastok je súčasťou vlastného mena, vytvára spolu s nadradeným výrazom vlastné meno. V príklade *Miestny národný výbor v Trstenej* je presné udanie sídla *v Trstenej* nezhodným prívlastkom nadradeného výrazu *miestny národný výbor*, a preto s ním vytvára vlastné meno *Miestny národný výbor v Trstenej*. V príklade *Včera som v Trstenej navštívil na miestnom národnom výbore svojho známeho* presné udanie sídla ako príslovkové určenie nevytvára s pomenovaním inštitúcie vlastné meno. Tu presné udanie *v Trstenej* nepatrí k pomenovaniu *miestny národný výbor* (resp. *miestnom národnom výbore*).

Na mapách alebo v iných kartografických dielach sa presné udania sídla tohto typu, ako sme to ukázali na príklade *Miestny národný výbor v Trstenej*, nevyskytuje. Názov mapového diela s pomenovaním mesta, obce a pod. nemožno pokladať za presné udanie sídla úradu, školy a pod., ktoré sa uvádzajú na mape alebo v inom kartografickom diele. Podľa toho napríklad na mape týkajúcej sa Žiliny, aj keď má názov *Žilina* alebo nejaký iný názov, v ktorom je aj miestny názov *Žilina* (napr. *Na potulkách po Žiline*, *Na návšteve v Žiline* a pod.), píšeme názvy úradov, škôl a pod. s malými začiatočnými písmenami: *miestny národný výbor*, *jednotné roľnícke družstvo*, *zimný štadión* a pod.

Pomenovania typu *miestny národný výbor*, *jednotné roľnícke družstvo* atď. môžu byť bližšie určené aj inakšie, napríklad pomenovaním osoby, kolektívu osôb alebo význačnej dejinnej udalosti, na ktorých počesť je úrad, inštitúcia, škola atď. pomenovaná, napr. *Kukučínova stredná ekonomická škola*, *Štúrova základná škola*, *Základná škola Duklianskych hrdinov*, *Základná škola Februárového víťazstva* a pod. Takéto pomenovania sú tiež vlastnými menami a ako vlastné mená sa píšu s veľkými začiatočnými písmenami (na začiatku celého názvu, okrem toho s veľkými písmenami sa píšu aj dedikačné (venovacie) prívlastky, napr. v názve *Základná škola Duklianskych hrdinov* nezhodný prívlastok *Duklianskych hrdinov*, podobne v názve *Základná škola Februárového víťazstva* nezhodný prívlastok *Februárového víťazstva* atď.). V takejto pravopisnej podobe treba tieto názvy uvádzať aj na mapách a v iných kartografických dielach.

Písanie malých a veľkých začiatočných písmen v týchto prípadoch je dôležité, lebo umožňuje rozlišovať všeobecné podstatné mená (všeobecné pomenovania) a vlastné mená (vlastné názvy).

Umelá inteligencia — umelý intelekt

Na pozadí takých spojení ako *vrodená inteligencia*, *prirodená inteligencia*, ale najmä v protiklade k tomuto poslednému sa spojenie *umelá inteligencia* vidí ako správne a nesporné. Lenže vzniká otázka, či spojenie *umelá inteligencia* môže byť vhodným pomenovaním aj pre také kybernetické zariadenie, ktorého funkciou je vykonávať také od prírody ľudské činnosti, ako je vytváranie nových pojmov, tvorenie a preverovanie hypotéz, teda ktoré funguje v podstate ako ľudský rozum. Tá istá otázka sa vynára aj v takom prípade, keby sme spojením *umelá inteligencia* chceli označiť odvetvie vedy, ktoré skúma, ako môže počítač plniť spomenuté ľudské, a teda rozumové činnosti.

Pri riešení nastolených otázok treba si predovšetkým uvedomiť, aký význam má slovo *inteligencia*. Vo viacerých encyklopedických dielach i v učebniciach psychológie sa *inteligencia* definuje predovšetkým ako „vlastnosť, činnosť alebo produkt činného intelektu, realizovaná schopnosťou vykonávať vyššie mentálne funkcie“. V inom zmysle sa *inteligencia* vymedzuje ako „schopnosť riešiť rozličné situácie, najmä nové a nepredvídané, a to rýchlym a účinným prispôbením správania“, resp. ako „vrodená schopnosť vnímať dôležité činitele komplexného problému alebo situácie a na základe týchto činiteľov rozhodovať“.

V tejto súvislosti nemôžeme nechať bokom ten význam anglického slova *intelligence*, ktorý sa objavuje v spojeniach ako *Intelligence service* — výzvedná služba. Tu sa odráža pôvodný latinský význam slovesa *intelligere*, totiž „vnímať, dozvedieť sa, vnášať do vedomia“.

Napokon je tu aj ďalší, veľmi rozšírený význam slova *inteligencia*, totiž „sociálna vrstva ľudí, ktorí sa profesionálne zaoberajú duševnou činnosťou“. Je zaujímavé, že podľa ruských slovníkov má v ruštine slovo *inteligencia* práve len tento význam.

Treba však zdôrazniť, že v tých významoch slova *inteligencia*, ktoré sme uviedli na začiatku, ide o vlastnosť, ktorá sa pripisuje ľudskej bytosti obdarenej rozumom. Takáto bytosť sa označuje ako *inteligentná*, t. j. majúca *inteligenciu*. Len v prenesenom význame sa prídavné meno *inteligentný* používa na charakterizovanie neživých elementov. Známe je v tomto zmysle napr. spojenie *inteligentný terminál* ako koncový prvok v počítačovej sieti.

Poznáme však aj prídavné meno *inteligentný*, t. j. „týkajúci sa

inteligencie“. Najbežnejšie využitie je napr. v spojení *intelligenčný kvocient* [na meranie stupňa inteligencie], *intelligenčné testy*.

Od latinského slovesa *intelligere* je odvodené aj podstatné meno *intelekt* [v lat. *intellectus*]. Aj význam tohto slova sa veľmi často vymedzuje ako „schopnosť chápať veci rozumom, poznať vzťahy medzi objektmi“. Teda tiež ide o istú vlastnosť pripisovanú ľudskej bytosti. Slovom *intelekt* sa však môže označovať aj orgán tejto činnosti, teda mozog. S tým súvisí aj význam spojenia *intelektuálna činnosť* = mozgová činnosť. Nie je však neznámy ani pokus nemeckej idealistickej filozofie rozlišovať dva stupne rozumu, totiž nižší rozum čiže *rozum*, v nemčine *Verstand*, v lat. *ratio*, a vyšší rozum čiže *um*, v nem. *Vernunft*, v lat. *intellectus*. Aj toto rozlišovanie naznačuje, že intelekt možno chápať nielen ako vlastnosť, ale aj ako isté zariadenie obdarené touto vlastnosťou, teda zariadenie schopné vykonávať intelektuálne činnosti. Pri slove *inteligencia* sme takýto vzťah ne-našli.

Z toho vyplýva, že názov *umelá inteligencia* je menej vhodný na označenie daného kybernetického zariadenia než názov *umelý intelekt*. Ostáva však otázka, či nie je tento menej vhodný názov už natoľko rozšírený, že by robilo isté ťažkosti nahradiť ho názvom *umelý intelekt* alebo dokonca názvom *strojový* alebo *automatický intelekt*. Zdá sa nám, že slovenská a česká literatúra o tejto problematike nie je ešte taká rozsiahla, aby sťažovala navrhovanú zmenu. Tým viac, že v sovietskej literatúre je už dávnejšie (po istom váhaní medzi *razum* a *intelekt*) zaužívaný názov *iskustvennyj intellekt*. A veľká časť literatúry je nám prístupná práve cez sovietske práce.

J. Horecký

Rušne i rušno, ale iba dvoje, troje

Dvadsiateho šiesteho novembra 1979 sme si z novín poznačili nadpis *Rušne pred voľbami*, z tridsiateho novembra máme záznam s číslkovým spojením *dvojo čižiem* a z piateho decembra záznam so spojením *trojo šiat*. Keďže tieto výpisky majú — ako ukážeme — čosi spoločné, možno ich prebrať vedľa seba, v jednej krátkej gramatickej úvahe.

a) *Rušne pred voľbami*. — Keď sme si prečítali tento nadpis, zvedavo sme sa dali do čítania krátkej správy, lebo sme sa chceli čím skôr dozvedieť, čo by mohli mať rušne spoločné s voľbami.

Už prvá veta správy z Lisabonu vravela, že nejde o rušne (lokomotívy). Oznamovala: *Kampaň pred parlamentnými voľbami v Portugalsku*.

sku vypísanými na 2. decembra vstúpila do záverečného štádia: cez víkend sa konalo po celej krajine vyše dvetisíc predvolebných zhromaždení, sprievodov a demonštrácií. — Z tejto rozvitej vety bolo už jasné, že sa v správe nehovorí o rušňoch, ale že sa v nej charakterizuje predvolebná aktivita v Portugalsku.

Nezámernú nadpisovú hádanku spôsobila rovnozvučnosť (homonymnosť) príslovky *rušne* (ako?) s tvarom podstatného mena *rušeň* v prvom páde množného čísla *rušne* (čo?).

Keby sme nadpis *Rušne pred voľbami* brali bez doplnenia správou, ktorá sa ním uvádza, kvalifikovali by sme ho ako oklamný alebo aspoň nejednoznačný. Nepredpokladáme, že tento nejednoznačný nadpis volil titulár zámerne, a tak si poprezeráme jeho prvé slovo z gramatickej stránky.

Tvar podstatného mena *rušeň* má v nominatíve množného čísla podobu *rušne* (porov. *oheň* — *ohne*, *ražeň* — *ražne*, *týždeň* — *týždne*). Hovoríme a píšeme *dva rušne*, *výkonné rušne*. Lenže ten istý hláskový celok *r-u-š-ň-e* (písaný *rušne*) v spojeniach ako *rušne sa zabávať*, *rušne žiť* vyjadruje aj iný význam, a teda je už iným slovom. V spojení *rušne sa zabávať* slovo *rušne* je príslovka spôsobu, odvodená od akostného (vlastnostného) prídavného mena *rušný*: ako? — *rušne*. Na rozdiel od podstatného mena *rušne* (1. pád množ. čís.) príslovka *rušne* má i druhú, variantnú podobu *rušno*; uvádza sa v gramatikách, v slovníkoch a v platných Pravidlách slovenského pravopisu. Popri *rušne sa zabávať* mohli by sme teda povedať alebo napísať *rušno sa zabávať*. Na bližšie určenie (determinovanie) slovesa dajú sa použiť obidva varianty *rušne* i *rušno*. Tu sa jednoznačnosť vyjadrenia nenarúša.

Ako však ukazuje nadpis *Rušne pred voľbami*, varianty *rušne/rušno* nie sú celkom a vždy rovnocenné. Keďže vo funkcii vetného základu príslovka nestojí pred slovesom, ale sa významovo osamostatňuje a pritom význam vety s použitím variantu *rušne* nie je jednoznačný, treba uplatniť variant *rušno*. Povieme teda *Pred voľbami je rušno* a v nadpise úsečne a pritom zdôrazňujúco napíšeme *Rušno pred voľbami*.

Ukazuje sa, že varianty *rušne/rušno* možno ako rovnocenné používať iba vo funkcii príslovkového určenia; naproti tomu vo funkcii vetného základu — a to i preto, aby sme vylúčili asociáciu s podst. menom *rušne* — používame len podobu *rušno*: *Rušno pred voľbami*. Príslovku *rušno* v tomto postavení možno priradiť ku slovám, ktoré mávajú i funkciu podstatného mena, ako sú *ticho*, *sucho*, *vlhko*, *mokro* (porov. *Ticho pred voľbami* a *Rušno pred voľbami*).

b) Dvoje čižiem, troje šiat. — Tvary *dvoje*, *troje* sme čítali v týchto vetách: *Ak teda nemáte na zimu aspoň dvojčo čižiem...* [budete mať ťažkosti s nepohotovou „rýchloopravou“]. — *Sukňa je z tolkej látky, že by stačila na troje dlhých šiat*. V uvedených prípadoch

doch sa stretávame s (nesprávnym) tvarom kolektívnych (skupinových) čísloviek, ktorý vznikol analogicky podľa správnych podôb *štvoro, pätoro*.

Skupinové číslovky *jedny, dvoje, troje, štvoro, pätoro* ... používame pri pomnožných podstatných menách na vyjadrenie počtu, teda vo funkcii základných čísloviek, napr. *jedny nohavice* (porov. *jedna sukňa*), *dvoje nohavíc* (porov. *dve sukne*), *troje šiat* (porov. *tri šaty*). Základným číslovkám *jeden (jedna, jedno), dva (dvaja, dve), tri (traja)* pri pomnožných a skupinových podstatných menách zodpovedajú skupinové číslovky *jedny nohavice (zápalky), dvoje čižiem (zápaliek), troje šiat (zápaliek)*.

Tvary *dvojo, trojo* — ako sme ich uviedli v spojeniach *dvojo čižiem, trojo šiat* — platná gramatická norma nepripúšťa (sú to nárečové podoby). V slovenských gramatikách a podľa nich ani v slovníkoch a platných Pravidlách slovenského pravopisu dvojtvar *dvoje/dvojo, troje/trojo* nenájdeme. Kto podľa správnych podôb *štvoro, pätoro* povie alebo napíše *dvojo, trojo*, urobí chybu; korektori by mu ju mali opraviť.

Obrazne a náznakovo našu dvojdielnu gramatickú úvahu zakončíme takýmto zistením: Autor nadpisu *Rušne pred voľbami* má akú-takú výhovorku, no ten, kto neopravil tvary *dvojo, trojo* na *dvoje, troje*, sa vyhovárať nemôže.

Pridávame zovšeobecňujúce upozornenie: Tvarové varianty slov nemávajú rovnakú funkciu. — Analogické úpravy tvarov sú často nesprávne.

G. Horák

O pomenovaní *topelec*

V pôvodnej rozprávkovej hre J. Štiavnického *Čarodejná valaška*, ktorú vysielal Československý rozhlas v nedeľnom vysielaní pre deti (v decembri 1979), jednou z postáv hry je *Topelec*.

Topelec je v texte rozprávky charakterizovaný tým, že po ňom ostáva mokrá mláka, lebo „každá jeho stupaj je poznačená mokrotou“, vábi ľudí k vode a tam ich topí, vychádza len v noci, ináč čuší pod brehom. Keď získa čarodejnú valašku, utopí najkrajšiu dievku z dediny. Valašku mu vezmú, aby „za valaškou nemohol zväbiť pod vodu celé dediny“. Z tejto krátkej charakteristiky vybratej z textu rozprávkovej hry deti určite pochopili, že ide o vodníka.

Na význam slova *topelec* sme sa informovali u viacerých používateľov súčasného spisovného jazyka a zistili sme, že väčšina opýtaných slovo *topelec* (bez kontextu) vôbec nepozná, prípadne toto slovo nikdy

nepočula. Na druhej strane popri význame „vodník“ niektorí z opýtaných pripisovali slovu *topelec* význam „utopený človek“. Slovo *topelec* nás preto zaujalo najmä z významovej, ale aj zo slovotvornej stránky. A nie nakoniec aj preto, že toto pekné slovo oživilo slovnú zásobu rozprávkovej hry a tým aj slovnú zásobu našich detí.

V Slovníku slovenského jazyka [IV, 1964, s. 548] je slovo *topelec* (2. p. jed. č. *-lca*) zaznačené ako podstatné meno mužského rodu a hodnotí sa ako nárečové slovo s dvoma významami: 1. *rozpr.* „vodník“, 2. „utopený al. topiaci sa človek, utopenec“. Prechyľovaním utvorené podstatné meno *topelica* má podľa SSJ len jeden význam: „utopená alebo topiaca sa žena“. Podstatné meno stredného rodu *topeľča* (2. p. *-aťa*, mn. č. *-atá/-ence*) má opäť dva významy: 1. *rozpr.* „mláďa vodníka“, 2. *zried.* „utopené dieťa“.

Doklady na slovo *topelec* v kartotékach Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV (niektoré z nich sú uvedené v SSJ) sú dvojakého druhu. Jednak ide o nárečové texty v kartotéke Slovníka slovenských nárečí, a to z dvoch oblastí: z Oravy a z východného Slovenska. Slovo *topelec* sa chápe ako synonymum slova *vodník* a jednak ako „utopenec, utopený človek, ktorého vytiahli mŕtveho z vody“. *Topelec* sa v rozprávanií ľudí (zázpisy sú z 50., 60. a 70. rokov) uvádza v týchto súvislostiach: sedí pri mlyne na kameni, je to zelený chlap, straší ľudí, starí ľudia verili v *topeľcov*.

Druhý typ dokladov je z umeleckej literatúry, kde sa už vuužíva funkčne. Zachytené doklady sú najmä zo 40. a 50. rokov. Najviac dokladov v slovníkovej kartotéke ústavu je od M. Urbana. Napr. *Nehybný, mocný pripomínal topeľca, striehnúceho na chvíľu, kedy sa vynorí z rozbúreného jazera.* [Zhasnuté svetlá] — *Poschodili jej* [Olge] *na um nekonečné večery, keď ako topelec lovila každý zvuk.* [V osidlach] — *Tol'koto našli v jeho plátenom bielom kabáte, ktorý stačil odhodit na breh, keď skočil za topeľcom.* [H. Zelinová] — *Tá topelica od Jericha takto zdýmala, keď ju vysadil na breh.* [P. O. Hviezdoslav]

Slovo *topelec* je zachytené aj v starších slovníkoch. K. a M. Káľalovci [1923, s. 718] za synonymum slova *topelec* pokladajú slovo *vodník*, *vodný tatko*, iný význam neuvádzajú. Podobne P. Tvrďý [1931, s. 532] uvádza slovo *topelec* ako synonymné s pomenovaním *vodník*.

Slovo *topelec* sme našli napríklad aj v slovníku poľštiny [1969, s. 831]; *topielec* sa vysvetľuje ako telo človeka, ktorý sa utopil. V českom a ruskom slovníku sme toto pomenovanie nenašli.

Zo slovotvorného hľadiska patrí slovo *topelec* do typu názvov osôb tvorených príponou *-ec* od prídavných mien na *-lý*, pôvodne prídastí [Horecký, 1971, s. 96]. Do tohto typu patria aj dnes živé podstatné mená ako *povstalec*, *vytrvalec*, *umelec*, *zbabelec* a i. O slove *topelec* J. Horecký píše, že má nepravidelnú štruktúru. Možno pripomenúť, že

Retrográdny slovník slovenčiny (Mistrík, 1976, s. 225) uvádza celý rad názvov osôb uvedeného typu zakončených na *-lec*, napr. *nedbalec*, *trúfalec*, *zaostalec*, *nedospelec*, *zblúdilec*, *umrlec* atď.

Z uvedeného na záver: Slovo *topelec* má dva významy, ako ich uvádza SSJ: „vodník“ a „utopený človek“. Zo slovotvorného hľadiska patrí do dnešného typu pomenovaní osôb so zakončením na *-lec*, ale s nepravidielnou štruktúrou. Pre svoj územne obmedzený výskyt sa hodnotí v SSJ ako nárečové slovo, ale cez umelecký text sa dostáva do celonárodného povedomia, preto ho možno hodnotiť skôr ako zriedkavé spisovné slovo.

Použitie pomenovanie *topelec* v rozprávkovej hre J. Štiavnického bolo správne a navyše oživilo nielen text hry, ale aj jedno pomenovanie zo „zabudnutej“ slovnej zásoby.

E. Bajziková

LITERATÚRA

HOŘECKÝ, J.: Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 256 s.

KÁLAL, K. a M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica 1923.

MISTRÍK, J.: Retrográdny slovník slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského 1976. 736 s.

Mały słownik języka polskiego. Warszawa 1969.

Slovník slovenského jazyka IV. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 760 s.

Text rozhlasovej hry J. Štiavnického Čarodejná valaška.

TVRDÝ, P.: Slovenský frazeologický slovník. Trnava 1931.

Výslovnosť a písanie mena *Sapfo* a zložka *ph*

Meno prvej gréckej poetky *Sapfo* sa niekedy nesprávne vyslovuje ako *safo*. Je otázka, ako mohla takáto výslovnosť vzniknúť a prečo je nesprávna.

V mene *Sapfo* je skupina spoluhlások *pf*, ktorá je v slovenčine nezvyčajná (vyskytuje sa napr. v citoslovciach *pfuj*, *pfí*). V cudzích slovách niekedy písmeno *p* spolu s písmenom *h* tvorí zložku, ktorá sa vyslovuje ako hláska *f*. Keď sa slová so zložkou *ph* použijú v slovenskom texte, píšú sa pôvodným pravopisom. Ide o zemepisné názvy, osobné mená, názvy podnikov, skratky a i., napr. *Philadelphia*, *Phoenix*, *Philippeville*, *Philipstown*, *Ch. L. Philippe*, *J. Macpherson*, *F. A. D. Philidor*, *Sophia (Lorenová)*, *Supraphon*, *Philips*, *PhDr.*, *PhMr.* Aj staršie pogrécťené mená slovenských nositeľov sa píšú so zložkou *ph*, napr. *Orphanides*, *Raphanides*, *Philadelphy*, *Philippi*. V ázijských ze-

mepisných názvov sa spojenie *ph* (písané aj *pch*) číta ako prídychové *p* (*ph*), napr. *Phnompenh* (čit. *phnompeň*).

Zložkou *ph* sa zapisujú v latinčine mená gréckeho pôvodu, v ktorých je hláska *f*. Napr. *philosophia*, *Phoebus* (gréč. *Foibos*) a pod. Aj dnes sa takto zapisujú slová gréckeho pôvodu napr. vo francúzštine, nemčine, angličtine. Naproti tomu v pôvodných latinských slovách sa píše v latinčine *f*. Napr. *finis*, *Flora*.

V slovenskom texte (najmä v prekladoch) sa niekedy pri písaní starovekých vlastných mien alebo reálií prejavuje cudzí (západoeurópsky) vplyv. Napr. v knihe E. Ludwiga Kleopatra (preklad z nemčiny, Bratislava 1975) sa píše *Paphlagonia* (s. 189), *Phrygia* (s. 115), *Memphis* (s. 16), *Phaidon* (s. 219) namiesto *Paflagónia*, *Frýgia*, *Memfis*, *Faidon*; v Slovníku cudzích slov L. Droba a kol. (Bratislava 1953) sa uvádza slovo *phyla* (s. 781, správ. *fýla*) vo význame kultový rodový zväz, členenie starogréckeho kmeňa. No takáto forma písania hlásky *f* sa objavuje aj v pôvodnom slovenskom texte. V Kultúre slova (roč. 2, 1968, s. 356) sa poukazuje na nesprávne písanie gréckych názvov, napr. *kráľ Iphitos* (správ. *Ifitos*), *riečka Alpheios* (správ. *Alfeios*).

Aj v mene *Sapfo* sa v latinskej transkripcii zapisuje *f* zložkou *ph*, lenže *p* z prvej slabiky pred touto zložkou ostáva a dostanú sa k sebe dve *p*: *Sappho*. Niekedy sa omylom jedno *p* vynecháva, písanie sa zjednodušuje (ide o podobný jav, ako je vo výslovnosti haplológia, t. j. vynechávanie jednej z dvoch za sebou idúcich rovnakých slabík, resp. hlások) a píše sa len *Sapho* (napr. v spomínanej knihe Kleopatra, s. 146) a toto sa potom vysloví ako *safo*. To je nesprávna výslovnosť. Správne sa toto meno vyslovuje, ako z nášho výkladu vyplýva, *sapfo*.

Pozrime sa ešte, ako sa toto meno píše. Oproti pôvodnému dlhému *ó* (gréč. *Sapfó*) sa v slovenčine ustálila podoba s krátkym *o*: *Sapfo*. Zmena dĺžky je aj v iných menách gréckeho pôvodu. Napr. v gréčtine sa píše *Démostenés*, *Sókratés*, v slovenčine sa zaviedlo písanie *Demostenes*, *Sokrates*.

Z uvedeného vyplýva, že všetky príslušné staroveké grécke vlastné mená (zemepisné a osobné) treba v slovenskom texte písať s písmenom *f* — na rozdiel od západoeurópskych jazykov, kde sa zachováva zložka *ph*. Výnimku tvoria pôvodné grécke mená zo starorímskeho kultúrneho prostredia, ktoré ponechávame v latinskej pravopisnej podobe. Napr. *Phaedrus*, *Phocas*, *Philargirius*. Je to v súlade s celkovou u nás platnou tendenciou písať vlastné mená pôvodným pravopisom (porov. napr. *Caesar*). Novoveké zemepisné a osobné názvy zo západoeurópskeho jazykového prostredia (v tom aj severoamerické), niektoré skratky a pod. sa píše so zložkou *ph*.

K. Palkovič

Osožná kartografická publikácia

V súčasnom období veľkého rozmachu astromómie a najmä kozmonautiky dostávajú sa názvy mimozemských objektov čoraz viac do vedomia širokej verejnosti, a to prostredníctvom odborných článkov, ale predovšetkým popularizačných príspevkov v hromadných oznamovacích prostriedkoch. Pri ich sledovaní sme si všimli nejednotnosť v používaní niektorých domácich, slovenských podôb týchto názvov. Preto pokladáme za užitočné, hoci s odstupom času, upozorniť na veľmi osožnú publikáciu, ktorej cieľom je práve stabilizovať používanie názvov mimozemských objektov.

Publikácia vyšla v edícii Kartografické informácie, ktorú vydáva Slovenský úrad geodézie a kartografie v Bratislave, ešte r. 1976 ako 7. zväzok, a to pod názvom *Zoznam vžitých slovenských názvov mimozemských objektov*. Spracovala ho filologička Marta Hajčíková za odbornej spolupráce RNDr. J. Štohlá, CSc., a PhDr. L. Dvonča, CSc., a prerokovala ho Názvoslovná komisia pri SÚGK. Názvy uvedené v tejto publikácii majú byť záväzné pre všetkých používateľov spisovnej slovenčiny.

Cieľom publikácie je, ako sa v úvode poznamenáva, ustálenie správneho písania vžitých slovenských názvov mimozemských objektov podľa pravopisných a gramatických zásad spisovnej slovenčiny.

Popri latinských názvoch, ktoré sa oddávna pri pomenúvaní mimozemských objektov používali a ktoré podľa uznesenia Medzinárodnej astronomickej únie platia aj dnes ako oficiálne, utvorili sa v priebehu historického vývinu aj v jednotlivých národných jazykoch domáce názvy niektorých významnejších mimozemských objektov, najmä súhvezdí a planét slnečnej sústavy, niekoľkých známejších hviezd a komét, ako aj väčších útvarov na Mesiaci. Tak je to aj v slovenčine.

Zoznam názvov mimozemských objektov má dve časti. V prvej sú podľa vecného usporiadania názvy slnečnej sústavy [I], zahŕňajúce pomenovania Slnka, planét a mesiacov planét slnečnej sústavy; ďalej sú tu názvy objektov mimo slnečnej sústavy [II], zahŕňajúce pomenovania súhvezdí, hviezdokôp, hviezd, hmlovín, galaxií a komét; napokon sa zaznačujú názvy útvarov na povrchu Mesiaca [III], ako sú mesačné moria, jazerá, močiare, zálivy, pohoria, vrchy a zlomy, doliny, brázdy, krátery a niektoré iné útvary na Mesiaci, napr. *oceán Búrok, more Dažďov, záliv Rosy, Vežové vrchy, dolina Álp, Herkulov a Laplaceov mys, planina Zostupu, základňa Pokoja*.

V rámci jednotlivých skupín sú názvy usporiadané abecedne. Názvy sa uvádzajú v dvoch stĺpcoch, pričom na ľavej strane sú slovenské názvy, na pravej strane im zodpovedajúce záväzné latinské názvy [pri kométach a hmlovinách sa uvádzajú iba slovenské názvy]. Pri planétach slnečnej sústavy a pri mesačných kráteroch sa zaznamenávajú iba tie názvy, ktorých slovenské znenie je odlišné od oficiálnej latinskej podoby.

Druhou časťou publikácie je abecedný zoznam všetkých použitých, t. j.

slovenských aj latinských názvov. Latinské názvy nie sú vytlačené hned skraja, ale so zarážkou a návodom *pozri* odkazujú na príslušný slovenský názov, napr. *Algieba*, *pozri* *Levia hriva*. Pri slovenských názvoch sú ich latinské ekvivalenty uvedené v zátvorke: *Baadeho dolina* (*Vallis Baade*), *Býk* (*Taurus*). Ak sa daktorý slovenský názov v súčasnosti prestal používať a nahradza sa iným, domácim či cudzím názvom, v zozname sa uvádza podobne ako latinské názvy a poukazom *správne* odkazuje na príslušný záväzný názov, napr. *Kosy*, správne *Orión*, *Voziar*, správne *Povozník*. Ako samostatné heslové položky sú v zozname zahrnuté aj názvy čiastkových útvarov, napr. v súhvezdí *Had* sa osobitne pomenúvajú jeho časti: *Hlava Hada*, *Chvost Hada*.

Okrem záväzných názvov obsahuje abecedný zoznam aj základné informácie o pomenúvaných útvaroch, ak nie sú súčasťou názvu, napr. *Arktúr* (*Arc-turus*), *hv.*, *Býk* (*Taurus*), *súhv.*, *Altaj* (*Rupes Altai*), *zlom*. Názvy útvarov na povrchu Mesiaca sú vpravo označené skratkou MES.

Ojedinele sa uvádzajú aj staršie zaužívané názvy; v príslušnom vecnom zaradení sa na ne poukazuje skratkou *lud.*, hoci vhodnejšie by bolo iné označenie, napr. *Venuša* (*lud. Zornička i Večernica*), *Algol* (*lud. Démon púšte*): v abecednej časti sú tieto názvy vytlačené so zarážkou a odkazuje sa pri nich na príslušný oficiálny názov. Pri latinských názvoch jednotlivých hviezd sa poukazuje aj na ich zaradenie v rámci príslušného súhvezdia: *slov. Arktúr* — *lat. Arcturus* (*v súhv. Pastiera*), *slov. Polárka* — *lat. Polaris* (*v súhv. Malého voza*).

Zoznamom vžitých slovenských názvov mimozemských objektov sa nám dostala do rúk veľmi potrebná a prehľadná praktická príručka, ktorá by nemala chýbať na stole ani jedného pracovníka zaoberajúceho sa problematikou astronómie a kozmonautiky, ale ani na stole novinára píšúceho správy a reportáže o nových úspechoch a skúsenostiach pri dobývaní vesmíru.

M. Majtánová

Dobrá konverzačná príručka

[V. Bendová, J. Janešová, L. Prokopová: *Príručka slovensko-nemeckej konverzácie*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 272 s.]

S ustavične vzrastajúcim cudzineckým ruchom rastie aj potreba rýchleho a nekomplikovaného dorozumenia sa cudzinca v tej-ktorej krajine. Saturovať túto naliehavú potrebu si kladú za cieľ konverzačné príručky rozličného druhu. Jednej z nich chceme venovať pozornosť v našej poznámke.

Príručka slovensko-nemeckej konverzácie patrí medzi štandardné konverzačné príručky. V zásade sa nijako nelíši od iných príručiek tohto zamerania. Ide v nej o to, aby sa cudzinec — v našom prípade Slovák v nemeckom jazykovom prostredí — ľahšie jazykovo orientoval v najrozličnejších situáciách, od pozdravov a želaní cez bežnú konverzáciu v obchodoch, na trhu, v úradoch, u lekára, v opravovníach, na športových podujatiach ap. až po pobyt v priemyselných a poľnohospodárskych podnikoch. Keďže autori predpokladajú u používateľov príručky — ako sa to vraví v úvode — isté pozna-

nie základov nemeckého jazyka, neobsahuje príručka gramatické cvičenia, ale iba lexikálny materiál. Okrem toho sa podávajú krátke informácie o nemeckej výslovnosti.

Knižka obsahuje 14 kapitol: každá z nich je označená nadpisom, čím sa urýchljuje hľadanie potrebného výrazu alebo spojenia. Za klad príručky pokladáme aj to, že za každou kapitolou je abecedne usporiadaný slovníkový materiál príslušného vecného okruhu. To umožňuje používateľovi samostatne tvoriť ďalšie spojenia a vety. Správne je aj upozornenie v úvode, že príručka nijako nemôže nahrádzať to, čo treba hľadať v učebniciach nemčiny, resp. v odborných slovníkoch.

Pokiaľ ide o nemecké ekvivalenty slovenských pomenovaní a spojení, treba konštatovať, že zostavovatelia príručky tieto pomenovania i spojenia dobre a rovnocenne preložili. Nestretli sme sa s nijakými podstatnými nenáležitosťami, na ktoré by bolo treba osobitne upozorniť. Aj zo slovákistického hľadiska je celková jazyková úroveň príručky solídna, a to i napriek tomu, že je to úprava českej predlohy. Nenašli sme v nej také prípady, v ktorých by sa bol dal prekladateľ ovplyvniť konštrukciami východiskového jazyka, čo sa pri prekladoch z češtiny stáva veľmi často. No istým jazykovým nenáležitosťami, najmä lexikálnym a pravopisným, sa prekladatelia predsa len nevyhli. Niektoré z nich tu teraz pripomenieme. Popri pomenovaní *diaľnica* (s. 8) v spisovnej slovenčine používame častejšie internacionálne pomenovanie *autostráda*. Nemecké podstatné meno *Überführung* v spojení *Überführung für Fussgänger* (s. 9) odporúčame prekladať nie ako *nadjazd (pre chodcov)*, lež ako *nadchod (pre chodcov)*. Poznamenávame, že pomenovanie *Unterführung* sa v príručke prekladá náležite ako *podchod*. V nadpise kapitoly sa pomenovanie *Grüsse* (s. 10) prekladá ekvivalentom *pozdravenia*; tu je na mieste ekvivalent *pozdravy*. Keďže však v príslušnej kapitole sa okrem pozdravov typu *Dobry den* zachytávajú aj želania typu *Šťastnú cestu!*, *Všetko dobré!*, mohlo sa do nadpisu pridať aj pomenovanie *želaní*. Nie celkom vyhovujúco sa v príručke pracuje so synonymami. Napr. nemecké spojenie *Was wünschen Sie?* (s. 18) sa prekladá (správne) ekvivalentom *Čo si prajete?* Nazdávame sa však, že by tu bolo bývalo primerané použiť aj synonymné slovo *želať si*, teda *Čo si želáte?* V spojení *To je drzosť* (preklad nemeckého *Das ist eine Frechheit*, s. 21) by sme odporúčali použiť namiesto pomenovania *drzosť* podstatné meno *bezočivosť*, teda *To je bezočivosť*. Výhrady máme aj voči použitiu slovesa *napíť sa* v spojení *Napime sa* ako ekvivalentu za nemecké *Lasst uns trinken* (s. 29). V tomto prípade treba sloveso *napíť sa* nahradiť slovesom *vypíť si*; náležitý ekvivalent bude teda: *vypíme si*. V spojení *Kedy začína školský rok?* (s. 93) sa nesprávne používa nezvratné bezpredmetové sloveso *začínať*. Keďže ide o chybu, ktorá sa často vyskytuje aj v iných textoch, upozorňujeme znova, že bezpredmetové slovesá typu *začínať/začať* a *končiť/skončiť* sú v spisovnej slovenčine vždy zvrtné; správne malo byť: *Kedy sa začína školský rok?* Na otázku *Kedy sa vrátite?* sa v príručke odpovedá *Asi za štrnásť dní* (s. 103); náležite má byť *Asi o štrnásť dní*.

Medzi pravopisné nenáležitosti, ktoré sme v príručke našli, patrí napr. pisanie prídavného mena *nový* v spojeniach *Šťastný Nový rok!*, *Všetko najlepšie v Novom roku!*, *Veľa úspechov do Nového roku!* (s. 25). Už na mno-

hých miestach sa poukazovalo, že prídavné meno *nový* s veľkým začiatočným písmenom je na mieste iba v pomenovaní prvého dňa v roku — 1. januára —, ktorý býva sviatkom: *Nový rok* (tu ide o vlastné meno). Ak niekomu želáme zdravie, šťastie alebo úspechy v nastávajúcom roku, zaiste nemáme na pamäti iba prvý deň tohto roku, lež celý daný rok. A práve preto treba v spomenutých *Šťastný nový rok!*, *Všetko najlepšie v novom roku!*, *Veľa úspechov do nového roku?* písať prídavné meno *nový* s malým začiatočným písmenom. Nie celkom domyslené sa nám vidí skracovanie slova *rada* v prípade *Som rád/-a, že vás opäť vidím* [s. 29]. Primeranejšie by tu bolo slovo *rada* vypísať celé, aby si tvar *-a* daktó nevysvetľoval ako *ráda*, čo je v spisovnej slovenčine prirodzene chybné.

Na záver znova konštatujeme, že *Príručka slovensko-nemeckej konverzácie* je jazykovo solídna publikácia. Naše poznámky nijako nechcú znižovať jej hodnotu; mienili sme nimi pomôcť autorom pri prípadnom ďalšom vydaní publikácie.

Š. Michalus

Život treba chrániť

V Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Knižnici priateľov pedagogickej literatúry vyšla v r. 1978 zaujímavá publikácia *Život treba chrániť*, ktorej autorom je doc. RNDr. Štefan Paulov, CSc. Autor sa v útlej knižke (84 strán a 8 strán farebnej prílohy) zaoberá problémami životného prostredia, jeho ochrany a tvorby, a ako sám v úvode píše, publikáciou chcel dať „učiteľom, rodičom, ale aj širokej verejnosti aspoň základné námety pre pedagogickú a výchovnú prácu“. Vhodnou formou sa usiloval „vzbudiť záujem o alarmujúce zmeny v našom životnom prostredí a hľadať pozitívne východiská“. Kniha *Život treba chrániť* nás upútala nielen svojím aktuálnym obsahom, ale aj jazykovou stránkou; venujeme jej preto pozornosť.

Autorovi sa podarilo primeranou formou oboznámiť širokú verejnosť s dôležitými otázkami životného prostredia a zvolil si na to vhodné jazykové prostriedky. Jeho individuálny štýl sa vyznačuje častým používaním jednoduchých viet, napr.: *Fluoridové exhaláty nie sú rovnako toxické pre všetky živočíšne organizmy. V ohrozených oblastiach je najviac postihnutý hovädzí dobytok, ovce, kozy, menej kone a ošpané. Hydina je proti nim pomerne odolná. Na tieto exhaláty sú citlivé aj mnohé stavovce a bezstavovce žijúce vo voľnej prírode* [s. 14], a jednoduchých súvetí: *Insekticídy neničia len škodlivý hmyz, ale sú nebezpečenstvom aj pre necieľové živočíšne organizmy. V nedávnej minulosti človek vyladil veľa živočíšnych druhov, pričom mu výdatne pomáhali aj insekticídy.* [32] — Typickým znakom autorovho štýlu je časté používanie zátvoriek, a to nielen na uvádzanie niektorých vysvetľujúcich poznámok alebo dopĺňajúcich údajov skladajúcich sa z niekoľkých slov, napr. *Istou nádejou na čistenie vôd je progresívne čistenie (chemické aj biologické)* [27], ale aj celých viet, napr.: *Olovo sa dostáva do mlieka a ohrozuje zdravie konzumentov. (Iba vo Švédsku spaľovacie motory uvoľňujú denne do biosféry 6—7 ton olova.)* [22] Iným znakom autorovho štýlu je časté uvádzanie kvantitatívnych údajov číslicami, napr.: *Jeden strom utvorí za*

deň 180 litrov kyslíka, človek v pokoji (na lôžku) ho však spotrebuje za ten istý čas až 360 litrov, pri práci 700–900 litrov. [41] — Kým 1 g vodíka poskytnie 119,4 J energie, 1 g benzínu iba 46,9 J ... [54].

Skúmanie problémov životného prostredia je spojené s mnohými vednými disciplínami. To sa odráža aj na bohatom využívaní špeciálnych termínov z rozličných vedných odborov, ako je fyzika, chémia, biológia, medicína, poľnohospodárstvo, ale aj psychológia, sociológia a pod., napr.: *karcinogénne látky, noosféra, permeabilita, alergény, feróny, insekticidy, migrácia, rezistentnosť, chemizácia, rodenticidy, ultrafialové žiarenie* atď. Autor mnohé z nich vysvetľuje priamo v texte opisom alebo uvádzaním synonymných výrazov.

Pri čítaní publikácie na nás kladne zapôsobil aj využívanie synonym v takých prípadoch, kde by časté opakovanie toho istého slova pôsobilo stereotypne. Uvedieme aspoň jeden príklad: *Biosféra podľa UNESCO je multidimenzionálny systém medzivztáhov, ktorý je v ustavičnom pohybe (v stave neprestajnej nestability)* [5]. Pravda, nepokladáme za vhodné striedanie synonymných výrazov vtedy, ak jeden člen dvojice je príznakový, napr. *Žiaľ, často sa zdôrazňuje aj nezávadnosť herbicidov. (...) Neškodnosť sa často odôvodňuje tým, že...* [43]. Z dvojice synonym *nezávadnosť* — *neškodnosť* sa mal uprednostniť druhý člen dvojice, teda slovo *neškodnosť*. Podobne z dvojice *priemyslový* [13, 38] — *priemyselný* [14, 18, 26 atď.] sa prihovárame za uprednostňovanie podoby *priemyselný*, lebo pri jej utvorení sa odvodzovací základ nemení.

Slovná zásoba sa v posudzovanej publikácii používa v zhode so súčasnou kodifikáciou, no napriek tomu sa vyskytli jednotlivosti, ktoré nás pri čítaní vyrušili, a to: *prehlásenie (Československej lekárskej spoločnosti)* namiesto *vyhlásenie* [19]; *závodných (koní)* nam. *pretekárskych* [34]; *(je len výsledkom) púhej (zmeny)* nam. *čirej, prostej* [slovo *púhy* sa mohlo z vety aj vynechať bez náhrady, zmysel vety by sa tým nenarušil] [68]; *vysporiadať* sa nam. *poradiť si, porátať sa, vyrovnať sa* [80]. Predpokladáme, že iba nedopatrením sa v texte vyskytlo, slovo *spád* v spojení *rádioaktívny spád* [54] namiesto *spad*. Nejasné je použitie slova *opomínanie* vo vete *Opomínanie zvukov s vysokou intenzitou v životnom prostredí mohlo by mať vážne negatívne dôsledky pre celú živú prírodu, najmä pre človeka* [63]. Tu sa slovo *opomínanie* malo nahradiť vhodnejším výrazom a veta by sa bola mala azda aj preštylizovať (napr. *Nevenovanie pozornosti zvukom...*).

Interpunkcia v posudzovanej knižke sa používa v zhode s platnou kodifikáciou. Jednotlivosti, ktoré sme si všimli pri čítaní, možno pripísať na konto tlačových chýb, lebo je ich naozaj veľmi málo. A to je príjemné konštatovať, lebo skúsenosti ukazujú, že práve v interpunkcii (najmä pri písaní čiarky) sa robí veľa chýb.

Pri čítaní posudzovanej knižky nás viac ráz vyrušil príznakový slovosled zhodného prívlastku za nadradeným podstatným menom, napr. z *aspektu biologického* [5], *faktory fyzikálne* [7], *faktory chemické* [46], *žiarenie kozmické* [46] atď. Používanie takéhoto slovosledu v uvedených prípadoch nepokladáme za odôvodnené. Hoci spisovná slovenčina nemá prísne formulované zásady o slovoslede, poradie zhodný prívlastok + podstatné meno predstavuje jednu z mála slovosledových poučiek. V tejto súvislosti upo-

zornujeme ešte, že v spojení *v širšom (užšom) slova zmysle* [6] je dnes náležitý slovosled *v širšom (užšom) zmysle slova* [teda najprv nadradené podstatné meno a potom nezhodný prívlastok].

Z pravopisných javov chceme upozorniť na to, že zložené prídavné meno *vedecko-technický* sa v spojení *vedecko-technický rozvoj* píše so spojovníkom, nie dovedna [61, 75]. Neodôvodnene sa veľké začiatkové písmeno píše v týchto prípadoch: *Minamatskú chorobu* (správne *minamatskú*, s. 11), *zakotvili v Ústave z roku 1960* (správne *v ústave z roku 1960*, s. 74). I. *Celoslovenskú konferenciu o životnom prostredí* (správne *I. celoslovenskú konferenciu*, s. 78; pozri Pravidlá slovenského pravopisu, 11. vyd., s. 41). Vynechávaniu opakujúcich sa kvantitatívnych údajov v zložených slovách sa v tomto čísle nášho časopisu v osobitnom príspevku venuje I. Masár [jedno- a viacdiňové kurence, s. 90]. Tu iba pripomíname, že posledný člen radu kvantitatívnych údajov sa nepíše so spojovníkom a k tomu oddelene, ako je to na s. 11: *v nano-, piko-, femto, a atto- gramoch*, ale sa píše dovedna, teda ... *femto- a attogramoch*.

Na záver chceme zdôrazniť, že publikácia *Život treba chrániť* je z jazykovej stránky pripravená starostlivo. Drobné nedostatky, na ktoré sme tu upozornili a ktoré sme nechceli obísť pri celkovom pozitívnom hodnotení publikácie, sa pri prípadnom druhom vydaní dajú ľahko odstrániť.

M. Považaj

SPYTOVALI STE SA

Listovka. — Z konzultačného strediska Federálneho ministerstva národnej obrany sa na nás obrátili s otázkou, či možno súbor voľných listov papiera (kartónu) s textom alebo fotografiami, uložených v pevnom obale, pomenovať názvom *listovka*. Argumentovali tým, že sa spomenutá reália nazýva takto v knižnom obchode i v polygrafii.

V Slovníku slovenského jazyka sa slovo *listovka* zachytáva ako odborný termín, ale v celkom inom význame: ide o povrchovú vrstvu pôdy, obyčajne z lesa, obsahujúcu zotreté listie. Ako vidieť, v obidvoch prípadoch bolo pri pomenúvacom procese východiskom podstatné meno *list*, lenže prvý raz to bol list papiera, druhý raz list zo stromu.

V kartotéke Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV sme okrem viacerých dokladov na termín *listovka* v súvislosti s pôdou našli aj doklady s iným významom, napr. doklad z Terminologického slovníka kultúry a osvet (Bratislava, Obzor 1970, s. 156): tu sa heslo *listovka* interpretuje ako „súbor viacerých plagátov a letákov na aktuálnu tému“. Další doklad je z Kultúrneho života (1962): *Na tom nič nemení fakt, že sú aj deriváty plagátu vo forme rôznych násteniek, listoviek a iných interiérových nástenných návestí*. Z vymenovaných dokladov vidieť, že slovo *listovka* nie je celkom nového dáta. Okrem uvedených prameňov sme ho našli aj v Česko-slovenskom slovníku (Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV, 1979, s. 437). Tu sa slovo *listovka* uvádza ako jeden z ekvivalentov českého podstatného mena *psaníčko* a rozumie sa ním druh dámskej kabelky (v tvare listu).

Ani jeden jazyk nemá celkom ustálenú a uzavretú slovnú zásobu. Zmeny v nej sa uskutočňujú tvorením nových slov z domácich zdrojov, preberaním slov z iných jazykov, ako aj prenášaním významu na základe vonkajšej podobnosti, čo sa hojne využíva v terminológii (*rebro radiátora*), alebo podľa istých vnútorných vzťahov (*modrá armáda* = železničiari). V prvom prípade hovoríme o metafore, v druhom o metonymii. Nový názov vzniká zvyčajne z naliehavej potreby čo najvýstižnejšie pomenovať nejakú novú vec alebo nový jav. Na slove *list* môžeme názorne ukázať, koľkým pomenovaniam poslúžilo za východisko: *listový*, *listár*, *listáreň*, *listina*, *listnatý*, *listnáč*, *listnatec*, *listokaz*, *listovať*, *listovitý*, *listovňa*, *okvetný list*, *kapustný list*, *anonymný list*, *nákladný list*, *sprievodný list*, *záručný list*, *úmrtný list* a i.

Ak sme na začiatku povedali, že v Slovníku slovenského jazyka sa slovom *listovka* označuje povrchová vrstva pôdy obsahujúca zotleté listie, neznamená to, že by sa rovnakým názvom nemohol nazývať aj súbor voľných listov papiera (kartónu) s textom alebo fotografiami, uložených v pevnom obale, súbor plagátov či letákov na danú tému alebo druh dámskej kabelky. Hoci je vo všetkých prípadoch názov motivovaný slovom *list*, ide o rozličné listy, o listy zo stromu a listy z papiera. Netreba sa však obávať, že by pre rovnakú zvukovú, resp. grafickú podobu nastalo nedorozumenie. Ide tu o veľmi vzdialené významové okruhy, takže z kontextu vždy bude možné vycítiť, o akej listovke je reč.

E. Rísová

Pustý výmysel? — J. Š. z Hlohovca: „V novinách ma zaujal príspevok, kde sa vyvracajú isté nepravdivé, ohováračské informácie. Nepravdivosti autor odsudzuje slovami: ... ide o pusté výmysly. — V spojení *pusté výmysly* sa mi vidí nezvyčajným výraz *pustý*. U nás by sme povedali *bohapusté výmysly*. Domnievam sa, že slovo *pustý* v spojení *pustý výmysel* je iba výmyslom spomínaného autora novinového článku. Slovo *pustý* má predsa iný význam. Je moja domnienka správna?“

Odpoveď: V súčasnej slovenčine sa prídavné meno *pustý* používa v niekoľkých významoch. V Slovníku slovenského jazyka (Peciar, Š. a kol.) aj v Malom synonymickom slovníku (Pisárčiková, M. — Michalus, Š.) sa uvádzajú tieto významy: 1. prázdny, opustený, napr. *pustý dom*, 2. prázdny, smutný, bezútešný, otupný, napr. *pustý život*, 3. prázdny, bezobsažný, planý, napr. *pusté reči* a 4. hrubý, surový, bezočivý, nehorázný, napr. *pustá lož*, *pustá zrada*. V ostatnom, štvrtom význame sa slovo *pustý* charakterizuje v Slovníku slovenského jazyka ako hovorové expresívne. Tento význam zrejme vycítil autor našej otázky v spojení *pusté výmysly*, keď sa mu žiada nahradiť slovo *pustý* slovom *bohapustý*. Obidve slová (*pustý* vo štvrtom význame a *bohapustý*) sú naozaj synonymné. Ale keď si chceme jedno z nich vybrať a použiť, musíme ich najprv zhodnotiť.

Slovo *bohapustý* by sme použili skôr v ústnom vyjadrení vyplývajúcom z veľmi silného odmietavého vzťahu k veci, na ktorú reagujeme. Je to slovo jednovýznamové s mocným záporným citovým „nábojom“. Už aj svojou podobou je nápadné, je to zložené slovo. Naproti tomu prídavné meno *pustý*

svojou podobou nevzbudzuje našu pozornosť, je viacvýznamové, jeho synonymný význam so slovom *bohapustý* je zrejmy až zo spojenia s podstatným menom, resp. zo širšieho kontextu. V porovnaní so slovom *bohapustý* sa viac využíva v písaných prejavoch.

Hojne dokladov na použitie slova *pustý* v jeho tretom a štvrtom význame (významy sú si dosť blízke) sme našli v kartotéke Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Sú to doklady najmä z umeleckých, esejisticko-náučných a publicistických textov. Napríklad: ...*na balkón rečník rozkročil sa, do vetra púšťal pustú reč.* [J. Kostra] — *Vo vyšších, vzdelanejších vrstvách nebolo vyššieho ideálu, uspokojivého výkladu života, iba pustý nihilizmus, beznádejnosť.* [E. B. Lukáč] — ...*kam sa pozrú, všade vidia sedliaka — robotník im je pustým výmyslom.* [A. Matuška] — ...*je predmetom pustej, bezuzdnej špekulácie.* [Pravda z 3. 8. 1952] — ...*naľúknuté frázy ... sú pustým podvodom.* [Kultúrny život, roč. XIV, 1959, č. 1/2] — Z týchto príkladov má slovo *pustý* rovnaké citové zafarbenie ako slovo *bohapustý* iba v posledných dvoch príkladoch.

Na záver: Spojenie *pustý výmysel* je v súčasnej spisovnej slovenčine novšie. V porovnaní so synonymom *bohapustý*, ktoré je výrazne expresívne a ako také sa využíva najviac v hovorených (ústnych) a v hovorových prejavoch, slovo *pustý* (vo štvrtom význame) sa upotrebuje viac v písanej reči a zo štýlov, ako vidieť, najmä v publicistickom. Preto proti spojeniu *pusté výmysly* v novinovom príspevku nemožno nič namietat.

V. Betáková

Kto môže rokovať? — F. K. z Topoľčianok: „Často počúvame informáciu, že *rokoval okresný výbor* istej organizácie a prijal také a onaké uznesenia alebo závery. Podľa môjho názoru môžu rokovať iba členovia okresného výboru a tí môžu prijímať aj určité uznesenia alebo závery. Alebo sa mýlim?“

Stanovisko pisateľa vychádza z prísnej logickej úvahy, že také činnosti, ako sú rokovanie alebo prijatie uznesení, sa môžu pripisovať len živým bytostiam schopným vykonávať také činnosti. Keby bol prirodzený jazyk založený na takýchto prísnych logických pravidlách, bola by úvaha pisateľa úplne na mieste. Ako vieme, prirodzený jazyk nie je logický systém a toľkož nie matematický systém, preto ho nemožno merať kritériami logiky alebo matematiky. Prirodzený jazyk vzniká v pracovnej činnosti ľudí a odrážajú sa v ňom rozličné stupne ľudského poznania a pretvárania prírody a spoločnosti. Vo vývine jazyka sa mnohé nové javy, nové predmety nepomenúvali novými slovami, lež sa využili jestvujúce slová. Tak pribúdali k pôvodným významom ďalšie významy. Tento proces pokračuje aj v súčasnosti: pre vecnú spojitosť, podobnosť v tvare, vo funkcii a pod. sa pomenovanie jedného javu využije aj na pomenovanie vecne príbuzného javu.

Tento azda až priveľmi všeobecný úvod slúži na to, aby sme ukázali, že ak pomenovania *členovia okresného výboru* a *okresný výbor* tesne spolu súvisia, nemožno pokladať za nesprávne, ak sa so slovesom *rokoval* spája v úlohe východiska deja nielen slovo *členovia (okresného výboru)*, ale aj

spojenie *okresný výbor*. Nie je teda nesprávne, ak povieme, že *okresný výbor rokoval a prijal také a také uznesenie*. Za spojením *okresný výbor* cítime totiž členov tohto orgánu, uvedomujeme si, že okresný výbor — to sú jeho členovia. A práve preto môžu rokovať a prijímať uznesenie nielen členovia okresného výboru, ale aj okresný výbor ako pomenovanie inštitúcie.

Možno pripomenúť, že tento proces prenášania ľudských znakov na inštitúciu pokročil v súčasnom jazyku ešte ďalej. Keďže sa za orgán napr. politickej strany pokladá aj konferencia [okresná, obvodná, krajská, mestská] alebo zjazd, spájajú sa so slovesami *rokovať, prijať uznesenie* a pod. aj tieto pomenovania, a tak sa stretávame s vyjadrením typu *obvodná konferencia rokovala, zjazd prerokoval a prijal také a také uznesenie*.

Takéto rozširovanie počtu významovo príbuzných pomenovaní spájajúcich sa so slovesom nie je nijako výnimočné. Je to častý jav aj pri iných slovesách. Dnes sa napr. bežne hovorí, že *stroj pracuje* (t. j. nie iba človek), že *počítač počíta* (t. j. nie iba človek), že *traktor orie* (t. j. nie iba traktorista), že *práčka (= stroj) perie*, že *elektrický holiaci strojček dobre alebo zle holi*, že *osušovač vlasov rýchlo osuši umyté vlasy* atď.

Ako vidieť, rozširovanie oblasti spájateľnosti slovies s novými pomenovaniami predmetov a javov je v súčasnom spisovnom jazyku bežný jav. Súvisí s rozvojom ľudskej civilizácie, s pokrokom vedy a techniky, s tým, že typicky ľudské činnosti vykonávajú stroje. V jazyku sa možnosť preniesť pomenovanie istého javu na iný opiera o vecnú spojitost obidvoch javov. O taký prípad ide aj pri vyjadrení typu *okresný výbor rokuje, okresná konferencia prijala isté uznesenie*. Keďže členovia istého orgánu sú vnútorne spätí s týmto orgánom ako inštitúciou, možno súhrnne pomenovať týchto členov aj názvom orgánu. Tak vznikajú spojenia typu *okresný výbor rokuje, vláda rokovala, zjazd rokuje*. A tak sa rozširuje spájateľnosť príslušných slovies o vecné príbuzné pomenovania.

J. Kačala

Jedno- a viacdnňové kurence. — Výskumný ústav hydinárskeho priemyslu, Bratislava: „Vo výskumných správach, ale aj v iných materiáloch skracujeme niektoré zložené slová, napr. namiesto *jednodňové a viacdnňové kurence* píšeme *jedno- a viacdnňové kurence*. Postupujeme v zhode s pravopisnými zásadami?“

Spôsob skracovania slov, ku ktorému máme zaujať normatívne stanovisko, je po 1. novší a rozmáha sa v odbornom aj administratívnom štýle a po 2. nie je nateraz osobitne zachytený ani kodifikovaný v základných jazykových príručkách.

Prvé zistenie sa dá podoprieť príkladmi z oblasti stavebníctva: *jedno- a viacpodlažné objekty* (namiesto *jednopoďlažné a viacpoďlažné*), z oblasti organickej chémie: *oligo- a polynukleotidy, troj- a štvorčlenný kruh* (namiesto *oligonukleotidy a polynukleotidy, trojčlenný a štvorčlenný*) z oblasti fyziky: *mikro- a makropredmety* (namiesto *mikropredmety a makropredmety*), z poľnohospodárskej oblasti: *jedno- alebo viaczložkové priemyselné hnojivo* (namiesto *jednozložkové alebo viaczložkové*), z oblasti športu:

štvor- až šesťbodový náskok/odstup {namiesto *štvorbodový až šesťbodový*}, z administratívnej oblasti: *jedno- a dvojposteľové izby* (namiesto *jednopošteľové a dvojpošteľové*) atď. Ako vidieť, ide napospol o skracovanie zložených prídavných mien a zložených podstatných mien, ktorých prvá časť je číslovka, prípadne slovo s kvantitatívnym významom (*oligo-, mikro-, makro-, viac- a i.*). Z príkladov vidieť aj to, že podobné skracovanie umožňuje výskyt najmenej dvoch zloženín (podmienkou je výskyt bezprostredne po skrátenom slove), ktorých druhá časť obsahuje odvodzovací základ z prvej zloženiny síce vynechaný, ale spoločný obidvom, príp. aj viacerým zloženým slovám. Istým zoskupením, istou konfiguráciou skrátených a neskrátených zložených slov, ktoré sa významovo odlišujú prvou časťou, pretože tá je vždy iná, vyjadruje sa priradovanie (*prenajímať jedno- a viacposteľové izby*), číselné rozpätie konkrétnych údajov alebo hodnôt (*štvor- až šesťbodový náskok pred súperom*), vyratúvanie (*jedno-, dvoj-, troj-, štvor- a päťpodlažné objekty možno stavať...*) atď.

Hoci tento spôsob skracovania nie je kodifikovaný, v zásade neprotirečí chápaniu termínu *skratka*, ani opisu jej funkcií. Skratka sa totiž chápe ako „pomenúvací útvar (pôvodne písomný), zložený z niektorých písmen, resp. hlások a skupín slova“ ([J. Horecký — A. Rácová: Slovník jazykovedných termínov. Bratislava, SPN 1979, s. 151]. Pri našom type ide o skratky vzniknuté zachovaním všetkých hlások nachádzajúcich sa v prvej časti zloženého slova a vynechaním celej druhej časti zloženiny, pričom chýbanie druhej zložky signalizuje spojovník. V tom je jedna osobitná črta takéhoto skracovania i nová funkcia spojovníka. Druhá je v tom, že ho možno uplatniť iba za istých podmienok, t. j. v kontextoch, kde skrátené slovo a po ňom nasledujúce neskrátené zložené slovo majú dominantný významový prvok ten istý.

Pre jazykovú prax je uvedený spôsob skracovania aj prípustný, aj užitočný. Bude však potrebné zaznačiť ho v kodifikačných príručkách.

I. Masár

Ks

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 14, 1980, č. 3. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v marci 1980. Povoľené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1980

Cena Kčs 3,—